

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra aplikované ekonomie

VLIV ETIKY NA EKONOMICKÉ MYŠLENÍ AMARTYI SENA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vypracovala: Bc. Michaela Židková

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Řezník, Ph.D.

Olomouc 2014

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Prohlašuji tímto, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma „Vliv etiky na ekonomické myšlení Amartyi Sena“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího magisterské diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci, dne.....

Podpis:.....

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce
PhDr. Jiřímu Řezníkovi, Ph.D. za trpělivou spolupráci a přínosné rady.

OBSAH

ÚVOD	7
VYHODNOCENÍ LITERATURY	10
Domácí literatura.....	10
Zahraniční literatura	11
1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA	13
1.1 Etika	13
1.2 Normativní ekonomie.....	17
1.3 Ekonomie blahobytu	20
1.4 Život Amartyi Sena	24
1.5 Shrnutí	27
2. ETIKA A EKONOMIE.....	29
2.1 Kritika vlivu etiky na ekonomii	30
2.2 Obrana etiky.....	33
2.3 Shrnutí	34
3. MODEL RACIONÁLNÍHO ČLOVĚKA	36
3.1 Homo oeconomicus	37
3.2 Utilitarismus.....	39
3.3 Lidská racionalita jako konzistence volby.....	41
3.4 Kritika racionálního modelu – nové paradigma?.....	43
3.5 Shrnutí	45
4. ZÁVAZEK	47
4.1 Charakteristika závazku	48
4.2 Závazek jako koncept uplatnitelný v praxi	51
4.3 Shrnutí	52
5. PŘÍSTUP ZPŮSOBILOSTÍ.....	54
5.1 Utilitarismus vs. Přístup způsobilostí	57
5.2 Charakteristika přístupu způsobilostí.....	59
5.2.1 Fungování	60
5.2.2 Způsobilost.....	60

5.3	Index lidského rozvoje	62
5.4	Shrnutí	65
	ZÁVĚR.....	67
	RESUMÉ	69
	ANOTACE	70
	SEZNAM LITERATURY	71
	SEZNAM GRAFŮ	76
	SEZNAM TABULEK	77

ÚVOD

Touha vylepšit stávající životní podmínky je předmětem debat v rozmanitých vědeckých oborech. Ekonomie jako věda zkoumající chování člověka v ekonomických situacích čelí výzvám přesahujícím měření hrubého národního produktu. Při popisu kvality lidského života musíme do úvahy zakomponovat i ne zcela ekonomické proměnné. V ekonomii se tímto přístupem zabývá indický ekonom Amartya Sen, držitel Ceny Švédské národní banky za rozvoj ekonomické vědy na památku Alfréda Nobela, již získal roku 1998 za přínos k rozvoji ekonomie blahobytu, měření chudoby a teorii společenské volby¹.

Sen je univerzitním profesorem a většinu své kariéry strávil přednášením na věhlasných akademických institucích. I přes univerzitní zázemí došly Senovy myšlenky praktického uplatnění ve veřejných politikách.

Název práce odkazuje na dvě tematické roviny prezentované v obsahu. První z nich je obecný vztah etiky a ekonomie. V historii ekonomické teorie byl diskutován v mnoha směrech. Druhou je ekonomické myšlení Amartyi Sena ovlivněné studiem vědy o morálce. Předpoklad existence vlivu etiky na ekonomii stanovený prací bude prokázán na základě ekonomického myšlení Amartyi Sena.

V práci jsme si stanovili za cíl prezentovat za pomoci rešeršně-kompilační metody, relevantní syntézu vztahu etiky a ekonomie. Předpoklad vlivu etiky na ekonomické myšlení je podpořen analýzou vybraných konceptů indického ekonoma Amartyi Sena, které mají dle etického hlediska aplikovaného do ekonomického myšlení nejvýraznější pozitivní dopad vlivu etiky na ekonomii. V úvodu práce přijímáme základní předpoklad, že se ekonomie vyvinula v rámci etiky, který vychází z podnětů založených na vyhodnocování odborných prací domácích a zahraničních autorů. Na poli domácí literatury reflektujeme zejména současnou diskuzi o obecném vztahu etiky a ekonomie. Zatímco analýzou zahraniční literatury zabývající se historií ekonomického myšlení na jedné straně přinášíme kritické argumenty vůči

¹ *Amartya Sen – Facts* [online]. The Official Web Site of Nobel Prize, 2014. [cit.2014-10-18]. Dostupné z: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1998/sen-facts.html

zkoumanému vztahu a na straně druhé podporujeme argumenty vlivu etiky na ekonomii.

První kapitola vymezuje vybraná teoretická východiska nutná pro ukotvení vztahu etiky a ekonomie. Pro pochopení vlivu etiky na ekonomické myšlení, představíme v první podkapitole definici etiky a její velmi stručnou historii. Důraz je kladen na relevantní etické směry, které pozitivně, nebo negativně ovlivnily ekonomické myšlení Amartyi Sena. Druhá podkapitola představuje přístup normativní ekonomie jako východisko. Vztah etiky a ekonomie vyžaduje vymezení v prostoru normativní ekonomie, která využívá hodnotících soudů k posuzování ekonomických skutečností. Třetí podkapitola se zabývá školou ekonomického blahobytu. Amartya Sen je nositelem Ceny Švédské národní banky za rozvoj ekonomické vědy mimo jiné v oblasti ekonomie blahobytu. Sen prosazuje teorii jako důležitou součást ekonomického myšlení ve vztahu ke skutečnému chování jedince.

Kapitola druhá je zaměřena na prozkoumání kořenů ekonomie v etice a syntézu názorů na vztah etiky a ekonomie. Jedná se o představení myšlenek antické filozofie, základů klasické ekonomie Adama Smithe a reflexe současné literatury zaměřené na vztah etiky a ekonomie. V kapitole je identifikována problematika zavedeného modelu racionálního člověka, jež svou úzkou definicí nevyhovuje skutečnému chování člověka v ekonomickém prostředí.

Třetí kapitola podrobně rozebírá koncept člověka ekonomického. Model racionality je problematický kvůli charakteristickým znakům, kterými je člověk ekonomický vymezen. Homo oeconomicus je podroben kritice z pozice Senova ekonomického učení. Výsledek kritiky posouvá koncept racionálního člověka do nového rozměru.

Čtvrtá kapitola otevírá specifický koncept závazku jako rozšíření modelu racionálního člověka. Závazek funguje jako konstrukt vymezující se vůči sledování vlastního zájmu a egoisticky motivovaného chování jedince v ekonomických situacích. Charakteristika závazku je článkem v dimenzi popisu skutečného lidského jednání.

Pátá kapitola představuje přístup způsobilostí, který vzniká jako alternativní vědecký nástroj k posuzování lidského blahobytu. Přístup založený na pojmech fungování a způsobilost vnáší etické hledisko motivace do ekonomického myšlení a nachází praktické uplatnění v posuzování ekonomického blahobytu, lidského rozvoje nebo analýzy hladomorů.

VYHODNOCENÍ LITERATURY

Domácí literatura

Problematika vlivu etiky na ekonomické myšlení je součástí ekonomické teorie. Při vyhodnocování domácí literatury, se soustředíme na současnou reflexi vztahu etiky a ekonomie v odborné literatuře. Cílem je vyhodnotit výstupy ze současné publikační činnosti autorů a shrnout její poznatky.

V českém univerzitním prostředí se vztahu etiky a ekonomie věnuje Zuzana Džbánková z VŠE v Praze. Zaměřuje se na vývoj morální dimenze ekonomiky ve vztahu k praktickým otázkám hospodářství jednotlivých států. Publikační činnost přijímá za své tvrzení, že ekonomie existovala po staletí v rámci etiky. Džbánková promítá etická kritéria do oblasti národního hospodářství a sleduje tendenci v historii československého ekonomického myšlení, a to v dílech Albína Bráfa nebo Karla Engliše. Aplikace etického hlediska do ekonomické praxe se odráží v příspěvku „*Etické aspekty ekonomického prostředí ČR v procesu připojování k EU²*“. Proces je nahlížený z hlediska aplikace morální dimenze do ekonomických vztahů. Džbánková přijímá význam neformálních pravidel, potažmo hodnot, norem a zvyků³, které regulují vzájemné vztahy jednotlivců vstupujících do ekonomických vztahů. Morální pravidla jsou součástí tržní ekonomiky a ovlivňují chování a jednání všech subjektů⁴.

Vliv etiky na ekonomii je u Džbánkové ukotvený v tvrzení, že existují dva počátky ekonomické vědy, tak jak je definoval Amartya Sen. První počátek vychází z předpokladu, že se ekonomie historicky vyvíjela ve struktuře etiky. Druhý počátek pro soudobou ekonomii Sen spatřuje v tzv. inženýrském přístupu⁵, který charakterizuje jako technickou stránku ekonomie. Věnuje se faktům bez ohledu na hodnotové soudy. Teoretická rovina a invence nových konceptů ovlivněných etikou není ve středu zájmu Zuzany Džbánkové, tak jak je tomu u Amartyi Sena.

² DŽBÁNKOVÁ, Zuzana. Etické aspekty ekonomického prostředí ČR v procesu připojování k EU. *Marathon* [online]. 2003, roč. 6, č. 49 [cit. 2014-09-20]. Dostupné z: <http://www.valencik.cz/marathon/03/mar030601.htm>

³ Tamtéž

⁴ Tamtéž

⁵ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1. vyd. Praha: nakladatelství Vyšehrad, 2002. str. 15

Pavel Sirůček se zabývá problematikou globalizace, historií československého ekonomického myšlení a soudobou problematikou trhů. Shledává, že hypotézy neoklasických ekonomů se v praxi neosvědčují, protože subjekty, které obcházejí nařízení a potažmo neberou ohled na morální dimenzi svého jednání, dosahují úspěchu. Autor připomíná opomíjený význam Adama Smithe jako morálního filozofa, který razil přístup zapojení morálky v ekonomii. Subjekty musí dodržovat nějaká morální pravidla a ctít hodnoty⁶.

Při zmínce o Adamu Smithovi, Sirůček naráží na rozdílné interpretace díla zakladatele politické ekonomie. První vykládá Smithe na základě konceptu člověka sledujícího vlastní zájem v tržní ekonomice. Druhá přikládá význam Smithově ranější tvorbě v oblasti morální filozofie, která sloužila jako východisko pro další práci. Amartya Sen připisuje v duchu Smithovské morální filozofie bohatší charakteristiku jednání lidí a vytváří přesah pro jednání motivované vlastním zájmem.

Zahraniční literatura

Zahraniční literatura poskytuje rozsáhlejší zdroj pro zkoumání a vyhodnocení vztahu etiky a ekonomie v průběhu historie ekonomického myšlení. Při revizi tématu jsou vybrány eseje, články a monografie zastávající jak pozici obrany etiky v ekonomickém myšlení, tak kritické příspěvky k uvedenému vztahu. Následující shrnutí poskytuje stručné představení užitých literatury v diplomové práci ze zahraniční produkce. Výběr podléhá kritériu relevance ve vztahu k učení Amartyi Sena. Znamená to, že Amartya Sen odkazuje na zmíněné autory ve své publikační činnosti.

Legitimitu vlivu etiky na ekonomické myšlení uznává britský profesor filozofie John Broome. V příspěvku *Why Economics Needs Ethical Theory*⁷ prosazuje, normativní přístup ekonomických škol (například ekonomie blahobytu), který otevírá prostor pro etiku. Požadavek na etické hledisko vyvstává v případě, že nastane konflikt zájmů dvou osob. V důsledku konfliktu nastává nutnost morálního aparátu, který vyhodnotí

⁶ SIRUČEK, Pavel. Krize nekončí. *Marathon* [online]. 2011, č. 100, str. 9-19 [cit. 2014-11-14]. Dostupné z: <http://valencik.cz/marathon/doc/mar1101.pdf>

⁷ BROOME, John. Why Economics Needs a Ethical Theory. In: Basu, K., Kanbur, R. *Arguments For a Better World: Essays in Honor of Amartya Sen*. 1. vyd. Oxford: Oxford University Press, str. 7-15.

situaci. Normativní hledisko etiky je užitečné při hodnocení kvality lidského života jako celku⁸.

Americký filozof Christopher Morris reviduje v *Ethics and Economics*⁹ historické přístupy vztahu etiky a ekonomie. Shoduje se s myšlenkou neúplné interpretace odkazu Adama Smithe. Podle Morrise předcházelo důrazu na jednání motivované vlastním zájmem, prosazování konceptu mravních citů v ekonomii. Ukotvení vlivu etiky na ekonomii vidí v důslednějším prosazování normativního přístupu do ekonomické teorie za pomoci aplikace hodnotících soudů¹⁰.

Pro komplexní vidění vztahu morálky k ekonomii, zmíníme ekonoma Arthura Riche. Vztah etiky a ekonomie dává prostor pro východisko založené na náboženství. Švýcarský teolog v publikaci *Etika hospodářství*¹¹ propojuje poznatky z křesťanského pohledu na svět a promítá je do ekonomické sféry. Syntézou vzniká etika hospodářství. Aplikuje sociálně-etické formulace, hlediska a principy na základní problémy hospodářství s důrazem na pojem odpovědnost¹².

Ústředním zdrojem pro analýzu vlivu etiky na ekonomické myšlení je dílo ekonoma Amartyi Sena. Práce nepřináší vyčerpávající přehled publikační činnosti autora. Kritériem pro výběr je relevance k tématu vztahu etiky a ekonomie. Použitá literatura, monografie, příspěvky ve sbornících a časopisecké články, je průřezem autorské práce ekonoma s důrazem na argumentaci pro uznání vlivu etiky na ekonomii.

⁸ BROOME, John. Why Economics Needs a Ethical Theory. In: Basu, K., Kanbur, R. *Arguments For a Better World: Essays in Honor of Amartya Sen*. 1. vyd. Oxford: Oxford University Press, str. 7-15.

⁹ MORRIS, Ch. Ethics and Economics. In: *Amartya Sen*. 1. vyd. New York: Cambridge University Press. str.40-60.

¹⁰ Tamtéž

¹¹ RICH, Artur. *Etika hospodářství I*. 1. vyd. Nakladatelství Oikoymenh, 1994. 248s.

¹² Tamtéž str. 63

1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA

První kapitola vymezuje tři teoretická východiska pro vliv etiky na ekonomickou teorii v učení Amartyi Sena. Prvním východiskem je vědní disciplína etika, která jako věda zabývající se hodnotícími soudy o skutečném lidském chování, vymezuje tendence užívané ekonomickou teorií v Senově pojetí. Přehled vybraných etických proudů prokazuje provázanost etických kategorií s ekonomickým myšlením. Druhé východisko souvisí s etickou disciplínou z hlediska aplikovaného přístupu. Etika je normativní vědou. Vysvětlení povahy normativního přístupu je zásadní pro ukotvení proudu následujícího východiska, ekonomie blahobytu. Normativní ekonomie ve své podstatě přináší možnost vynášet hodnotící soudy a aplikovat morální normy na ekonomickou realitu. Třetí východisko představuje ekonomickou školu aplikovaného normativního přístupu. Je to ekonomie blahobytu vycházející z filozofického směru utilitarismus. Hlavním kritériem pro ekonomii blahobytu je užitek. Ekonomie blahobytu je prostorem pro přístup užívaný v ekonomickém myšlení Amartyi Sena, protože umožňuje vliv hodnotících soudů na skutečné lidské chování v ekonomických situacích. Čtvrté východisko poskytuje vhled do životní i profesní dráhy Amartyi Sena. Znalost biografie doplňuje obraz o východiscích pro ekonomické myšlení indického ekonoma.

1.1 Etika

Vědní disciplína etika je významným východiskem pro práci. Při aplikaci etického hlediska do jiných oblastí života, je třeba nastínit obecné problémy etiky. Amartya Sen zaujímá svébytnou pozici v oblasti ekonomického myšlení v důsledku prosazování etického hlediska do oboru, který se v současnosti takovému hledisku vyhýbá nebo jej neuznává. Stručná charakteristika vybraných etických kategorií a myšlenek je selektována na základě relevance k ekonomickému myšlení Amartyi Sena.

Etika je filozofickou disciplínou a zabývá se vědou o morálním jednání. Etika dovoluje označovat určité chování jako morálně správné a jiné jako morálně špatné¹³. Podle Anzenbachera¹⁴ existuje u lidí stav tzv. „předporozumění¹⁵“ mravní skutečnosti. V běžné komunikaci užíváme pro hodnocení označení jako: „dobré-špatné¹⁶“ apod. Morálka je soubor pravidel, hodnot i postojů a přesvědčení, které ovlivňují a regulují lidské jednání. Etická pravidla existují jako doporučení mravních hodnot, jež ovlivňují lidské jednání a vycházejí ze společenských norem dané společnosti¹⁷.

Jedním z nejranějších směrů v etice je antická etika ctností. Zakládá se na učení filozofa Aristotela. Podle dělení ctností v aristotelovském pojetí je podstatná skupina ctností, morálně relevantního jednání, která má hodnotu sama o sobě. Druhá oblast zahrnuje jednání charakteristické aktivní činností jakou je výroba a tvorba. Nachází hodnotu v díle¹⁸. Podle Aristotela se člověk ve svém jednání rozhoduje podle stabilních postojů, které jsou formovány hodnotami. Ctnosti se tedy rozvíjí ve společenském životě, potažmo ekonomii jako vědě, kterou definujeme jako vědu o lidském jednání ve světě omezených zdrojů a neomezených potřeb¹⁹.

Další významný směr, který ovlivnil chápání motivace vedoucí k určitému chování jednotlivce, je hédonismus. Charakterizuje motivaci lidského jednání touhou získat slast a vyhnout se strasti²⁰. „Etika se stává uměním žít²¹“. Egoistická povaha hédonismu je orientována k optimalizaci vlastního úspěchu jednajícího jedince²².

Historicky etika kategorizovala maximalizování abstraktního pojmu slasti do pojmu užitek. Vlivná etická škola utilitarismu ustanovuje jednání motivované maximalizací vlastního užitku jako kritérium při posuzování individuálního blahobytu. Směr vzniknul v 18. století a absorboval do sebe princip hédonismu. Soustavu principů

¹³ Teologická fakulta Jihočeské univerzity. Co je to filozofická etika. In: tf.jcu.cz [online]. [cit. 2014-09-28]. Dostupné z: <http://www.tf.jcu.cz/getfile/74e6538d667f45ad>

¹⁴ ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. 1. vyd. Praha: České katolické nakladatelství Zvon, 1994. str. 13

¹⁵ Tamtéž

¹⁶ Tamtéž

¹⁷ DŽBÁNKOVÁ, Zuzana. Etické aspekty ekonomického prostředí ČR v procesu připojování k EU. *Marathon* [online]. 2003, roč. 6, č. 49 [cit. 2014-09-20]. Dostupné: <http://www.valencik.cz/marathon/03/mar030601.htm>

¹⁸ ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. 1. vyd. Praha: České katolické nakladatelství Zvon, 1994. str. 135.

¹⁹ HOLMAN, R. *Ekonomie*. 4. vyd. Praha: C. H. Beck, 2005. str. 30

²⁰ ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. 1. vyd. Praha: České katolické nakladatelství Zvon, 1994. str. 23

²¹ Tamtéž

²² Tamtéž str. 25

utilitarismu doplnil sociální princip, který vyžaduje, co možná největší štěstí, pro co největší počet lidí. Princip užitečnosti je implikován v kritériu užítku. Posledním principem je konsekvencialismus. Podle kritéria konsekvencialismu posuzujeme správnost nebo nesprávnost jednání podle výsledku jednání²³. Utilitarismus slouží jako východisko zejména pro ekonomickou školu blahobytu a bude podrobněji představený v podkapitole 3.2 Utilitarismus.

Ve výčtu podstatných etických směrů zmíníme alternativní myšlenkový proud k utilitarismu. Vypracoval ho americký politický filozof 20. století John Rawls, jež ovlivnil svým myšlením Amartyu Sena zejména v oblasti chápání spravedlnosti. Rawls je proslavený definicí spravedlnosti jako slušnosti²⁴. Koncept zaujímá pozici pohledu na společnost jako organismus vybudovaný na základě spravedlnosti. Zásadní je nejenom individuální blaho jednotlivce tvořené statky jako svoboda, příjem, sebeúcta, ale zároveň implementace zásad spravedlnosti do veřejného vědomí vedené „*mravním smyslem pro spravedlnost*“²⁵. Z výše uvedeného přehledu etických směrů, usuzujeme, že Rawlsova teorie spravedlnosti má podobný zájem jako Aristotelova teorie ctností. Studium Rawlse přivedlo Sena mimo jiné k analýze ekonomických problémů jako je chudoba nebo hladomor z pohledu etiky za využití kategorií jako právě spravedlnost nebo svoboda.

Sen přisuzuje ekonomii, kromě pozitivního přístupu, normativní roli vztahující se ke stavu věcí a politiky ekonomie. Vyjadřuje potřebu explicitnější přítomnosti definice hodnotových soudů jako nástroje v ekonomické analýze blahobytu. Základním předpokladem pro etické východisko Amartyi Sena a jeho aplikaci do ekonomického myšlení je přijetí skutečnosti, že ekonomie se vyvinula z etiky. Vychází z poznání, že ekonomie se vyvíjela ze dvou kořenů. První nazýváme etickým počátkem a druhý inženýrským počátkem²⁶. Etický počátek ekonomické vědy je prokazatelný v díle Aristotela. Podle Sena etika vznáší neopomenutelné úkoly pro moderní ekonomii. Jedná se o: „*problém lidské motivace, který se vztahuje k širší etické otázce, jak by měl*

²³ ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. 1. vyd. Praha: České katolické nakladatelství Zvon, 1994. str. 32-34.

²⁴ Vlastní překlad: „*Justice as fairness*“

²⁵ ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. 1. vyd. Praha: České katolické nakladatelství Zvon, 1994. str. 242-243

²⁶ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002. str. 14

*člověk žít?*²⁷“. Z tvrzení nevyplývá všeobecná platnost vlivu etiky na ekonomii. Zároveň, a důležitěji, předpoklad implikuje, že morálka ovlivňující skutečné lidské jednání není bez následků. Etické hledisko motivace zahrnuje morální motivace, které mohou vést k určitému ekonomickému chování jedince. Etické hledisko motivace otevírá otázku lepšího popisu chování jednotlivců. Pozornost se zaměřuje na morální aspekty určitého chování jednotlivců. Morální aspekt je ekonomickou teorií opomíjený, stejně jako etické motivace, které mohou měnit spotřebitelské chování, obchod nebo produkci. Obecně tedy kritizuje úzce vymezený koncept chování jednotlivce přijatý neoklasickou ekonomikou. První doporučení zahrnuje ukotvení etických kategorií na pole ekonomie. Vyjádřené pojmem etické hledisko motivace²⁸, které je zásadní pro pohled na ekonomické myšlení Amartyi Sena a zejména vliv etiky na ekonomické myšlení. Druhý úkol vyplývající z etiky pro ekonomické myšlení posuzuje společenskou prospěšnost. Amartya Sen poukazuje na fakt, že se nejedná pouze o dosažení efektivnosti nebo optimalizace blahobytu společnosti. Při hodnocení společenské prospěšnosti je žádoucí sledovat morální dimenzi procesu. Druhý kořen současné ekonomie Amartya Sen shledává v tzv. inženýrství. Je to přístup založený na technické stránce ekonomické reality. Etické úvahy při analýze lidského chování absentují²⁹. *„Motivace lidského jednání jsou v podstatě popsány v jednoduchých termínech a dobrotivost člověka je zde přítomna stejně málo jako v moderní ekonomii“*³⁰.

Dalším předpokladem pro etické východisko Amartyi Sena je skutečnost, že ekonomie se vyvíjela ve struktuře etiky. Otázka kvality lidského života je podstatná i pro ekonomické otázky. Sen se dále vymezuje zejména vůči určitým aspektům utilitarismu a úzce vymezeného kritéria pro blahobyt, kterým je užitek. Kritizuje neetickou povahu užitku plynoucí z hodnocení jednání pouze na základě důsledku jednání. Správnost nebo nesprávnost jednání vyvozována z důsledků jednání, která přísluší k principům utilitarismu, je pro Sena nepřijatelná. Soudobá ekonomie zanedbává etické úvahy, týkající se zejména skutečného lidského chování. Přístup pozitivní ekonomie k faktům nebere ohled na normativní, potažmo hodnotící soudy

²⁷ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, str. 15

²⁸ Tamtéž

²⁹ Tamtéž str. 5-10

³⁰ Tamtéž str. 17.

o lidském chování. Přístup Amartyi Sena zkoumá neprovázanost mezi etikou a ekonomikou, protože podle něj ekonomie bez etiky strádá. V případě, že by ekonomie věnovala větší pozornost normativní analýze etických úvah vedoucí k vysvětlení skutečného lidského chování, dosáhla by přesnějších výsledků a prognóz³¹.

1.2 Normativní ekonomie

V ekonomii rozlišujeme pozitivní a normativní přístupy k ekonomické teorii. Přístup normativní ekonomie spočívá ve zkoumání a popisu optimální ekonomické reality, odvozování hodnotových soudů a doporučení. Hledáme odpovědi na otázky, jaké by měly skutečnosti být. Vytváříme lepší postupy, jak řídit ekonomiku. Ptáme se, zda zasahovat do fungování ekonomiky a jak strukturovat ekonomický systém³². Naopak pozitivní ekonomie, v rámci které se vyvíjí právě kritika etiky v ekonomickém myšlení, je ekonomický přístup, jež pracuje se skutečnými údaji a stavy. Přístup pozitivní ekonomie popisuje ekonomickou realitu a zkoumá její změny³³.

Výraz normativní ekonomie obsahuje slovo norma, významem charakterizující pravidlo nebo vzor toho, co má být. Normativní ekonomie připouští interdisciplinární přístup k ekonomické realitě. Je ochotná pojmout poznatky z jiných vědních oborů. Z toho důvodu je klasifikována jako další východisko při zkoumání vztahu etiky a ekonomie. Normativní přístup užívá hodnotící soudy k posouzení předložených skutečností. Normativní ekonomie a její analýza se opírá o hodnotové soudy. Pozitivní ekonomie nebere na hodnotové soudy ohled a kritizuje jejich přítomnost v ekonomii. *„Hodnotovými soudy pak rozumíme tvrzení, v nichž posuzujeme danou skutečnost, zda je dobrá nebo špatná a navrhuje, jak ji případně zlepšit. Normativní přístup rovněž souvisí s názory na uspořádání společnosti. Souvisí s volbou cílů a prostředků,*

³¹SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, str. 19.

³²BUSINESS CENTER. Normativní ekonomie [online]. [cit. 2014-09-29]. Dostupné z: <http://business.center.cz/business/pojmy/p1527-normativni-ekonomie.aspx>

³³BUSINESS CENTER. Pozitivní ekonomie [online]. [cit. 2014-09-29]. Dostupné z: <http://business.center.cz/business/pojmy/p1526-pozitivni-ekonomie.aspx>

jež vedou k jejich dosažení nebo s posouzením zda je určité chování žádoucí nebo nežádoucí³⁴.

Pro přiblížení specifik normativní ekonomie uvádíme následující příklad. Stručná analýza vybraných částí textu slouží jako ilustrace znaků normativního přístupu a důkaz jeho užití při hodnocení stavu ekonomie. V roce 1991 sepsal hlavní ekonom Světové banky Lawrence Summers memorandum³⁵. V řečeném interním oběžníku Summers vykládá důvody pro to, aby Světová banka podpořila přesunutí znečišťujícího průmyslu do méně vyspělých zemí. Analýzu memoranda provedli Daniel Hausman a Michael McPherson³⁶. Summers zformuloval silně hodnotící argument ohledně situace zahrnující otázku znečišťujícího průmyslu, kterou by většina ekonomů nevyřkla³⁷. Pozornost věnujeme hodnotícím výrokům. Summers píše, že Světová banka by *měla* přesunout znečišťující průmysly do zemí s čistším vzduchem. Předkládá konstatování ohledně situace a označuje je jako *politovánímhodné*. I přes to, že autoři analýzy ujišťují čtenáře, že Summers nemyslel návrh na export znečišťujícího průmyslu do méně rozvinutých zemí vážně, zajímají se o formulaci faktů předložených Summersem. Normativní přístup se nevyhýbá hodnotícím soudům při popisu ekonomické situace. Daniel Hausman a Michael McPherson tvrdí, že pozitivní ekonomie by vyloučila Summersovu argumentaci z ekonomické analýzy³⁸. A přesto se memorandum zabývá stavem ekonomie. Jedna cesta jak se vypořádat s příkladem a neustoupit z pozice rozlišování mezi faktuálními a hodnotícími soudy je mít na paměti, že existují dva druhy ekonomie. Summersovo memorandum je příkladem normativní ekonomie.

Je užitečné analyzovat text dále a demonstrovat několik znaků, které jsou typické pro normativní ekonomii nebo pro ekonomii blahobytu, která přijímá normativní přístup. V memorandu se Summers zabývá hodnocením ekonomického stavu věcí a navrhuje doporučení, jak stav vylepšit. Jeho pozornost je zaměřena

³⁴DŽBÁNKOVÁ, Zuzana. Etické aspekty ekonomického prostředí ČR v procesu připojování k EU. *Marathon* [online]. 2003, roč. 6, č. 49 [cit. 2014-10-14]. Dostupné z: <http://www.valencik.cz/marathon/03/mar030601.htm>

³⁵SUMMERS, Lawrence. The Memo. In: *whirledbank.org* [online]. [cit. 2014-11-20] Dostupné z: <http://www.whirledbank.org/ourwords/summers.html>

³⁶HAUSMAN, D., McPHERSON M. The Philosophical Foundations of Mainstream Normative Economics. In: HAUSMAN, D. *The Philosophy of Economics: An Anthology*. New York: Cambridge University Press, 2007, str. 226 – 251.

³⁷Tamtéž str. 228

³⁸Tamtéž str. 230

na ekonomické výsledky než na samotný ekonomický proces. Autor memoranda předpokládá existenci etického aparátu, tedy stavu předporozumění čtenáře. Memorandum vyhodnocuje ekonomický stav věcí výlučně v mezích důsledků pro blahobyt jednotlivce. Pro tuto skutečnost na sebe standardní normativní ekonomie obvykle bere formu ekonomie blahobytu. Z příkladu vyplývá, že i když je blahobyt důležitý, tak stejně důležité jsou i další hodnoty, například svoboda a spravedlnost³⁹. Normativní ekonomie se může navíc zaměřit i na tyto kategorie. Ve skutečných ekonomických situacích jakou je rozhodnutí o umístění znečišťujícího průmyslu, existují alternativy a vybrat mezi nimi může vyžadovat zvážení etického hlediska.

Lionel Robbins ve své eseji napsal, že pozitivní a normativní ekonomie můžou existovat vedle sebe, ale není možné je spojovat⁴⁰. Z krátké analýzy normativní ekonomie vyplynulo, že pro hodnocení a doporučení normativního přístupu je nezbytné disponovat daty, které může poskytnout pouze pozitivní přístup. Pozitivní ekonomie, v rámci které existuje neklasické paradigma, bere morální pravidla za součást institucionálního rámce, jehož součástí jsou racionálně jednající ekonomické subjekty⁴¹.

Příklad analýzy memoranda je relevantní. V literatuře je uváděný jako názorná ukázka rozdílu mezi normativní ekonomikou a pozitivní ekonomikou. Normativní přístup přijímá za své hodnotící soudy a dává doporučení o tom, jaká by ekonomická situace měla být. Normativní přístup přijímá jako východisko Amartya Sen ve svém díle. Jedině skrze postupy normativní ekonomie je možné zdůvodňovat ekonomické chování člověka přesahující ustálený model racionálního člověka v ekonomii. Normativní ekonomie bývá v literatuře spojována s etickým přístupem. Je to zjednodušený pohled. Příklad Summersova memoranda reflektuje etickou problematiku jako jeden z aspektů normativního přístupu⁴². Přesto nelze obě označení spojovat do jednoho významu.

³⁹HAUSMAN, D., McPHERSON M. The Philosophical Foundations of Mainstream Normative Economics. In: HAUSMAN, D. *The Philosophy of Economics: An Anthology*. New York: Cambridge University Press, 2007, str. 234

⁴⁰ROBBINS. *An Essay on Nature and Significance*. 2., rozš. vyd. Překlad Antonín Kříž. Praha: P. Rezek, 1996, str. 20

⁴¹HAUSMAN, D., McPHERSON M. The Philosophical Foundations of Mainstream Normative Economics. In: HAUSMAN, D. *The Philosophy of Economics: An Anthology*. New York: Cambridge University Press, 2007, str. 226 – 251.

⁴²Pozn. aut.: Z morálního hlediska je problematické uvažovat o přesunu znečišťujících průmyslů do méně vyspělých zemí.

D. Hands navrhl zavedení termínu normativně-etický pro aplikaci etických kritérií do normativní analýzy⁴³.

1.3 Ekonomie blahobytu

Normativní přístup nachází své uplatnění v ekonomické teorii od antického myšlení Aristotela, merkantilismus až po moderní školu ekonomického blahobytu. Teorie ekonomického blahobytu je posledním uvedeným východiskem pro Amartyu Sena. Připouští normativní přístup k ekonomické realitě a je otevřená vlivu dalších vědních oborů, jakým je právě etika. Blahobyť je definován ekonomickou teorií jako oblast ekonomie, která se zabývá účinky ekonomického procesu na blahobyť jedince či skupin⁴⁴. Ekonomie blahobytu se prezentuje také jako: „*vědní disciplína pojednávající o jedincích usilujících o co možná největší užitek, štěstí a blahobyť*⁴⁵“. Základní otázka je formulována takto: „*Kdy může ekonomie říci, že následkem určité změny se zvýšil, tedy že se společenský užitek zvýšil, či byl maximalizován*⁴⁶?“

Samotné pojmenování – blahobyť – odráží rozmanité definice. Ustálenou veličinou pro měření blahobytu je užitek. Podle Holmana⁴⁷ je blahobyť kategorií, která sahá do počátků antické filozofie, scholastického učení a kulminuje do utilitaristické filozofie. Při charakteristice ekonomie blahobytu a jejího dělení se budeme držet rozdělení, které ve své diplomové práci uvedl Petr Drlík⁴⁸. Rozděluje ekonomické teorie blahobytu na původní ekonomii blahobytu, novodobou ekonomii blahobytu a funkci společenského blahobytu⁴⁹.

Ekonomie blahobytu se vyvíjela chronologicky ve třech směrech. Původní ekonomii blahobytu rozvíjel anglický ekonom Arthur C. Pigou. Hlavní myšlenkou je,

⁴³ HANDS, Wade. *The Positive-Normative Dichotomy and Economics*. Tacoma: 2009, s. 8-15. In: ŠTĚRBA, R. *Normativní přístupy v dějinách ekonomických teorií od počátku formování ekonomické teorie do padesátých let 20. Století*. Brno, 2010. Rigorózní práce. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta. Katedra občanské výchovy. str. 18.

⁴⁴ VOJÁČEK, O. *Ekonomie blahobytu*. [online]. 2007 [cit.2014-10-16]. Dostupné z: <http://nf.vse.cz/download/veda/workshops/blahobyty.pdf>

⁴⁵ ROTHBARD, M. *Towards a Reconstruction of Utility and Welfare Economics*. In: VOJÁČEK, O. *Ekonomie blahobytu*. [online]. 2007 [cit.2014-10-14]. Dostupné z: <http://nf.vse.cz/download/veda/workshops/blahobyty.pdf>

⁴⁶ Tamtéž str. 3

⁴⁷ HOLMAN, R. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství C.H.Beck, 2005, str. 246.

⁴⁸ DRLÍK, P. *Ekonomie blahobytu a její současný význam pro ekonomickou teorii*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Ekonomicko-správní fakulta.

⁴⁹ Tamtéž str. 10

že mezní užitek peněz pro určitého člověka klesá s růstem jeho peněžního důchodu⁵⁰. Dalším z přínosů byly výsledky v oblasti zkoumání výrobní efektivity a oblasti rozdělování příjmů⁵¹. Kritika tohoto přístupu se soustředila na skutečnost, že není možné určit jednotku, která by tento užitek měřila, protože užitek je značně subjektivní veličina. Do konce 40. let 20. století se i přes tuto kritiku ustálil názor, že užitek je měřitelný a za určitých okolností má bohatý i chudý člověk stejný užitek ze stejného příjmu.

Významný ekonom Vilfredo Pareto pracoval na ekonomii blahobytu ve stejné době jako Pigou, avšak jeho přístup řadíme do tzv. nové teorie blahobytu. Nová škola blahobytu usilovala o zachování vědeckého přístupu⁵² a přijímala pozitivní přístup k ekonomické realitě. S tím šla v ruku i kritika a následné odmítnutí interpersonálního srovnávání užitku, protože uplatňovalo etické hledisko. Pareto zavedl Paretovo optimum jako soubor podmínek zahrnujících stav, kdy není možno zvýšit blahobyt kteréhokoliv jedince, tak aby se nesnížil blahobyt jiného jedince⁵³. Za podmínky, že chce ekonom zůstat objektivní, musí vzít v potaz i jediného člověka, který by se ocitl v horší situaci následkem zlepšení situace 99 dalších lidí.

Tzv. Nová ekonomie blahobytu spojená zejména s Nicholasem Kaldorem a Johnem Hicksem opouštěla od vědecké objektivity ekonomie, a to protože nepřinášela odraz skutečné ekonomické situace. Hicks, Kaldor a Pareto se zabývali problematikou distribuce příjmů. Za podmínky zachování pozitivního hlediska Kaldor navrhuje přístup, ve kterém ekonom může doporučovat změny v hospodářství, ale jedině za podmínky, že dojde k růstu efektivity⁵⁴.

Funkce společenského blahobytu je koncept, který označujeme jako třetí směr v ekonomii blahobytu. Sestavil ji Abram Bergson a snažil se dokázat, že součástí funkce blahobytu může být i mimo jiné i utilitaristické pojetí morálky⁵⁵.

⁵⁰ SOJKA, Milan. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team, 2010, str. 146.

⁵¹ VOJÁČEK, O. *Ekonomie blahobytu*. [online]. 2007 [cit. 2014-10-16]. Dostupné z: <http://nf.vse.cz/download/veda/workshops/blahobyty.pdf>

⁵² Tamtéž

⁵³ SOJKA, Milan. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team, 2010, str. 159

⁵⁴ Tamtéž str. 163

⁵⁵ HOLMAN, R. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vyd. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2005, str. 247

Největší kritiku z pohledu soudobé ekonomie vyvolává samotné postavení ekonomie blahobytu. Kritika směřuje k aplikovanému normativnímu přístupu ekonomie blahobytu založenému na předpokladu možnosti srovnávání interpersonálního užitku jednotlivců. Předpoklad je nahlížen jako etický aspekt, který je v ekonomii jako hodnotově neutrální vědě nežádoucí. Na druhé straně, ekonomie blahobytu, využívající normativní přístup trvá na správnosti a nutnosti aplikovat normativní přístup ekonomie ve veřejné ekonomice.

Drlík⁵⁶ řadí ekonomii blahobytu Amartyi Sena do tzv. alternativního přístupu k ekonomii blahobytu⁵⁷. Nositel Ceny Švédské národní banky za rozvoj ekonomické vědy získal uznání za přínos v oblasti ekonomie blahobytu. Důvod, pro který zaujímá Sen specifické postavení v rámci ekonomie blahobytu, je etické hledisko, které vnáší do ekonomické teorie. Koncept ekonomie blahobytu byl rozvíjen od 30. let 20. století. Začínal na základě utilitaristického přístupu až po školu nové ekonomie blahobytu, kterou však Sen popsal jako školu vedoucí k nihilismu⁵⁸. Hledal cestu jak distancovat ekonomii blahobytu od tradičního utilitaristického přístupu. Srovnávání blahobytu na základě štěstí nebo naplnění tužeb jedince představuje omezení. Je problematické měřit blahobyt jedince na základě takového kritéria. Pokud jde o hodnocení blahobytu jednotlivce užitek je z etického hlediska motivace dílčím prvkem⁵⁹.

Po roce 1950 byl utilitaristický přístup stále silně reprezentovaný v ekonomii, a to i přes přetrvávající kritiku. Senova publikační činnost s počátkem v 60. letech 20. století je typická nechtív k tzv. nihilistickému pojetí ekonomie a promítá se do publikace *Collective Choice and Welfare*⁶⁰ a později se objevuje i v knize *On Economic Inequality*⁶¹ a *Inequality Reexamined*⁶².

Podle Sena, dosavadní rámec pro ekonomii blahobytu nedisponuje dostatečnou informační základnou. Rozdělení blahobytů jednotlivců může být spravedlivé,

⁵⁶ DRLÍK, P. *Ekonomie blahobytu a její současný význam pro ekonomickou teorii*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Ekonomicko-správní fakulta.

⁵⁷ Tamtéž str. 45.

⁵⁸ SEN, Amartya. *Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory*. *Philosophy and Public Affairs*. 1977, roč. 6, č. 4, str. 317-344.

⁵⁹ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1.vyd. Překlad Antonín Kříž. Praha: Vyšehrad, 2002, str. 44.

⁶⁰ SEN, Amartya. *Collective Choice and Social Welfare*. 3. vyd. North Holland, 1984, 226s.

⁶¹ SEN, Amartya. *On Economic Inequality*. 1.vyd. Oxford University Press, 1997, 280s.

⁶² SEN, Amartya. *Inequality Reexamined*. 1. vyd. New York: Russell Sage Foundation, 1992, 104s.

a zároveň v ostatních důležitých dimenzích mohou existovat velké rozdíly. Teorie blahobytu musí být založena na relevantnější veličině jako kritériu pro měření blahobytu než na úzce vymezeném užitku. Bez ohledu na interpretaci užitku jako naplnění tužeb, štěstí nebo odhalené preference. Chybějící data pro hodnocení blahobytu jakými jsou informace ohledně zdraví, úmrtnosti nebo očekávané délce života, považuje Sen za podstatné⁶³. Senova kritika se transformuje do nového přístupu. Údaje o objemu majetku nebo míra užitku nepodávají kompletní informaci o blahobytu jednotlivce. Informaci o blahobytu jedince poskytuje tzv. schopnost neboli způsobilost jednotlivce. Způsobilost odkazuje ke svobodě, kterou jednotlivec disponuje k výběru mezi fungováními, tedy tím čeho je schopen dosáhnout⁶⁴.

Úvahy ekonomie blahobytu se dotýkají skutečného chování, a proto souvisejí s etickým hlediskem motivace, které přijímáme jako předpoklad pro analýzu lidského chování. Chování člověka je charakterizováno sledováním vlastního zájmu anebo maximalizací vlastního užitku, za účelem dosažení optimálního stavu ve společnosti. Při uplatnění etických normativních soudů na lidské chování, Sen pozoruje důležitost jiných aspektů ovlivňujících blahobyt jedince. Dosažení vlastních cílů nebo užitku jako vyjádření blahobytu nestačí. Ukazuje se, že například hodnocení svobody jednotlivce vedoucí k příležitostem, jak vylepšit svou stávající situaci má větší hodnotu a relevanci ke skutečnému lidskému chování⁶⁵. „*Pokud se úvahy ekonomie blahobytu dotýkají skutečného chování, pak je jasné, že přijatelná podoba ekonomie blahobytu je nevyhnutelně důležitá pro popis, vysvětlení a predikci ekonomických událostí.*“⁶⁶

Pro ospravedlnění etického hlediska motivace ve skutečném lidském chování je významný pojem agenturní princip jednotlivce, který má za cíl překonat nedostatky dosavadních proudů ekonomie blahobytu. Při aplikaci etického hlediska, Sen popisuje „*dualitu*“⁶⁷, kterou chování jednotlivce disponuje. Jednotlivce můžeme nahlížet jako agenta sledujícího své cíle a závazky. Za druhé nahlížíme jednotlivce jako jedince sledujícího vlastní blahobyt. Jednotlivec disponuje tzv. agenturním aspektem vlastní

⁶³ SEN, Amartya. *Collective Choice and Social Welfare*. 3. vyd. North Holland, 1984, str. 17.

⁶⁴ SEN, Amartya. *Commodities and Capabilities*. 1. vyd. New York: Oxford University Press, 199. 104s.

⁶⁵ Tamtéž str. 21

⁶⁶ Tamtéž str. 47

⁶⁷ Tamtéž str. 40

osoby. Agenturní aspekt přesahuje hledisko sledování vlastního prospěchu a příležitostí. Bere ohled na cíle a hodnoty přesahující rámec maximalizace vlastního užítku. Agenturní aspekt otevírá z etického hlediska motivace širší pohled na člověka⁶⁸, protože připouští, že pokud rozšíříme perspektivu chování jedince za hranice sledování vlastního zájmu, tak dokážeme, že jednotlivec sleduje i cíle, které nesouvisí se zvyšováním vlastního blahobytu. Z etického pohledu je pro posouzení blahobytu jednotlivce nepřijatelné kritérium užítku, protože existují i jiné dimenze blahobytu, kterým můžeme přisuzovat hodnotu.

1.4 Život Amartyi Sena

České i zahraniční články komentující dráhu ekonoma Amartya Sena, začínají výčtem rozmanitých témat, kterým se tento ekonom, indicko-bengálského původu, zabýval. Do popředí se dostává zejména přínos v oblasti ekonomie blahobytu a rozvojové ekonomie. Práce na prohlubování poznatků ekonomie blahobytu je také jedním z důvodů, které uvedla komise udělující Cenu Švédské národní banky za rozvoj ekonomické vědy, když ji Senovi udělila.

John Broome ve své esejí *Why Economics Needs a Ethical Theory?*⁶⁹ tvrdí, že ekonomové jsou služebníky své společnosti. Výrok odkazuje ke skutečnosti, ve které ekonomové zřídka dělají rozhodnutí přímo. Fungují v roli poradců politického aparátu nebo soukromého managementu společnosti. Ekonomové se zdržují vyjádření o vlastních politických přesvědčeních nebo vynášení morálních soudů. Podle Brooma je taková zdrženlivost ekonomů na místě. V případě, že by chtěli obohatit své ekonomické myšlení etickým hlediskem, je nutné, aby byly morální soudy založeny na propracované etické teorii.

Předchozími odstavci uvádíme podkapitulu zaměřenou na životní a profesní milníky Amartyi Sena. Později uvidíme, že mají zásadní vliv pro jeho ekonomické myšlení. Úvodní myšlenka Johna Brooma o úloze ekonomů ve společnosti odpovídá

⁶⁸ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1.vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, str. 51-54.

⁶⁹ BROOME, John. *Why Economics Needs a Ethical Theory*. In: Basu, K., Kanbur, R. *Arguments For a Better World: Essays in Honor of Amartya Sen*. 1. vyd. Oxford: Oxford University Press, str. 7-15.

Senovu přístupu. Akademická kariéra indického ekonoma a výsledky jeho práce byly nosné v rámci veřejných politik. Amartya Sen, univerzitní profesor, si přeje, aby se myšlenky šířily z akademického prostředí kaskádovitě do veřejných institucí a do všeobecného podvědomí⁷⁰. Akademická dráha Amartyi Sena je velmi bohatá a pasuje ho do pozice jednoho z nejvlivnějších intelektuálů dnešního světa.

Uvedení osobnosti Amartyi Sena jeho životopisem považujeme za důležité, protože jednotlivé životní milníky a prostředí formovaly Senův přístup k ekonomii a zejména výběr témat, kterými se zabýval. U příležitosti převzetí Ceny za rozvoj ekonomické vědy sepsal Sen stručnou autobiografii v roce 1998⁷¹.

Amartya Sen začíná své vyprávění konstatováním, že celý svůj život prožil na univerzitním kampusu⁷². Další čtení popisující jeho cestu, potvrzuje přirovnání jako velmi výstižné, protože Sen opravdu vyučoval na nejvýznamnějších univerzitách naší doby. Původ rodiny je v Bangladéši ve městě Šántiniketan. Zájem o rozmanité vědecké disciplíny byl v rodině bohatě zastoupený: otec vyučoval chemii a děd sanskrit a středověkou indickou kulturu na univerzitě. Studium na střední škole absolvoval Sen v Indii, v prostředí otevřeném indickému kulturnímu dědictví i vlivům západního světa, stejně jako východu Asie. Kulturní rozmanitost, jenž v průběhu let s cestováním bohatla, je také charakteristikou ekonomovy práce a pohledu na skutečnost. Při vzpomínce na vysokoškolské studium Sen popisuje velice politicky aktivní studentskou komunitu. Mladého studenta nadchly debaty o příležitostech aktivně ovlivňovat veřejnou politiku a sympatizoval s levicí a rovnostářskými hodnotami. Zároveň to bylo období, kdy doznávaly vzpomínky na hladomor z roku 1943, který se Sena osobně nedotkl, ale i přes kulturní a intelektuální život v indické Kalkatě byly pozůstatky stále viditelné. Amartya nebyl nadšený politikou do té míry, aby se přidal k jakékoliv straně⁷³. Navíc ho znepokojovala neochota levice k politické pluralitě dobové levice. Obavy ohledně nerovnosti, chudoby a hladomoru vedly mladého ekonoma k výzkumu ekonomického původu společenských fenoménů v budoucnosti.

⁷⁰ BROOME, John. Why Economics Needs an Ethical Theory. In: Basu, K., Kanbur, R. *Arguments For a Better World: Essays in Honor of Amartya Sen*. 1. vyd. Oxford: Oxford University Press, str. 7-15.

⁷¹ SEN, Amartya. *Amartya Sen- Biographical*. [online]. The Official Website of the Nobel Prize. 1998. [cit.2014-09-27] Dostupné z: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1998/sen-bio.html

⁷² Tamtéž

⁷³ Tamtéž

Po obdržení bakalářského titulu z ekonomie a matematiky se Amartya Sen vydal studovat do Velké Británie do Cambridge na Trinity College, kde začal se studiem dalšího bakalářského programu zaměřeného čistě na ekonomii. Intelektuální prostředí univerzitního kampusu se živě zabývalo příspěvky v oblasti keynesiánství. Na Trinity College působili v té době osobnosti jako Nicholas Kaldor nebo Joan Robinsonová, ekonomové postkeynesiánského proudu. Na druhé straně stáli skeptikové například Michael Farrell nebo marxista Maurice Dobb. Rozmanitost východisek Senových kolegů byla inspirací pro rozvoj svébytného ekonomického myšlení při zpracovávání diplomové práce, která začala rozvíjet jeho zájem o teorii společenské volby. V průběhu studia na Trinity College se objevila příležitost vrátit se na tříletý výzkum do Indie. Program Prize Fellowship dal úspěšnému mladému muži čtyři roky svobody ve výzkumu. A právě v tomto čase měl Sen možnost prozkoumat i jiné vědecké obory, které přispěly k interdisciplinárnímu charakteru jeho práce. Amartya Sen začal studiem filozofie, logiky epistemologie a politické filozofie. Inspirace a studium disciplín daly zrod Senovým myšlenkám a teoriím o společenské volbě nebo nerovnosti⁷⁴.

Pokud se posuneme trochu dále v Senově slibně nastartované akademické dráze, dostaneme se do období, které strávil ve Spojených státech amerických. Začínal na Massachusettském technologickém institutu (MIT), kde měl příležitost vést diskuzi s Paulem Samuelsonem. Další pozice čekala na Standfordské univerzitě. Univerzitní turné skončilo přijetím pozice na Univerzitě v Dili, kde se Sen aktivně podílel na přeměně univerzity na vzdělávací centrum v ekonomii a společenských vědách.

Sedmdesátá léta strávil Sen na London School of Economics, kde jeho studenti ve svých doktorandských pracích rozvíjeli teorii společenské volby a ekonomie blahobytu. Studium oblasti společenské volby produkovalo statistiky a metody vedoucí k měření ekonomické nerovnosti a hodnocení chudoby, analýz nezaměstnanosti. V neposlední řadě i zkoumání principů svobody a práv⁷⁵. Senova pozornost se obrací k řešení praktických otázek společnosti a veřejných institucí. Od poloviny sedmdesátých let začal pracovat na problematice příčin hladomoru. Pro World

⁷⁴ SEN, Amartya. *Amartya Sen- Biographical*. [online]. The Official Website of the Nobel Prize. 1998. [cit.2014-09-27] Dostupné z: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1998/sen-bio.html

⁷⁵ Tamtéž

Employment Programme of the International Labour Organization vydal knihu *Poverty and Famines*⁷⁶. Senova metodologie vychází z pohledu na hladomor jako pohledu na širší ekonomický problém. Nový pohled otevírá otázky týkající se lidských svobod, schopností a příležitostí, kterými lidé disponují ve vztahu k dosahování blahobytu.

Vliv na ekonomické myšlení měla i diverzita osobností obklopující ekonoma. Senova druhá manželka Eva Colorni byla nevlastní dcerou Altiera Spinelliho, tedy jednoho z původců myšlenky evropského společenství. Colorni podporovala svého muže v rozšiřování a praktické aplikaci teorie společenské volby za účelem objasnění původu násilí, nezaměstnanosti, osobních svobod a práv.

Po přijetí pozice na Harvardu. Sen vstoupil do společnosti intelektuální smetánky zastoupené filozofy Johnem Rawlsem a Robertem Nozickem. V univerzitních kruzích se pohybovali ekonomové David Bloom a Jerry Green. Problematika společenské volby dosáhla hlubší analýzy díky hlubšímu porozumění nároků spravedlnosti, svobody a rovnosti na skutečnost a aplikaci filozofického hlediska⁷⁷ v ekonomické analýze.

V současnosti počítáme v bibliografii Amartyi Sena desítky monografických publikací, více než několik desítek odborných článků a příspěvků ve veřejné politice. Sen pokračuje ve vyučování na Trinity College a zabývá se zejména problematikou rozvoje ekonomiky a životní úrovně ve své rodné Indii.

1.5 Shrnutí

Amartya Sen je významnou osobností současnosti nejenom na poli ekonomické teorie. Univerzitní profesor Sen působil za svou profesní kariéru na desítky prestižních univerzit. Jeho práce je charakteristická propracovanou teorií založenou na výsledcích empirického výzkumu v oblasti ekonomie blahobytu, analýzy lidského rozvoje a teorii

⁷⁶SEN, Amartya. *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. 1. vyd. Oxford: Oxford Scholarship, 1983. 270s.

⁷⁷SEN, Amartya. *Amartya Sen- Biographical*. [online]. cit [2014-09-27]. Dostupné z: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1998/sen-bio.html

společenské volby. Dále se vyznačuje interdisciplinarnitou, potažmo aplikací jiných vědních oborů do ekonomie.

Ekonomické myšlení Amartyi Sena jsme definovali na základě tří teoretických východisek. Jedná se o etiku, normativní přístup a ekonomii blahobytu. Sen se v průběhu celé své kariéry snaží prosadit a ustanovit vliv etiky na ekonomii. Argumentuje, že etika a ekonomie by se vzájemně obohatily. Etika jako první východisko souvisí historicky s ekonomickou vědou. Na základě vysvětlení základních etických směrů, jsme přijali předpoklad, že ekonomie se vyvíjela v rámci etiky a nutně tedy sdílí společný zájem, kterým je zkoumání skutečného lidského chování a hledání odpovědi na otázku, jak by měl člověk žít. Tento předpoklad Sen pojmenovává jako etický počátek ekonomie. V rámci Senova přístupu vzniká termín etické hledisko motivace směřující pozornost k morálním aspektům motivace za skutečným jednáním jednotlivců.

Druhé východisko je ukotveno v normativním přístupu založeném na připuštění hodnotících soudů na ekonomickou teorii. Metodologie pozitivní ekonomie se vyhýbá normativní analýze ekonomie a zároveň nebere ohled na jakékoliv etické úvahy, které ovlivňují skutečné lidské chování. Normativní přístup souvisí s etikou, protože uplatňuje hodnotící soudy při analýze chování. Skrze normativní přístup Sen později rozšiřuje model racionálního člověka.

Třetí východisko ekonomie blahobytu je významné zejména jako východisko pro Senovu kritiku dosavadního utilitaristického pojetí vyhodnocování blahobytu jedince. Ekonomie blahobytu aplikuje normativní přístup a je otevřena i etickým kategoriím. I když i v rámci této školy zaznívala kritika na interpersonální srovnávání užitku ve smyslu odmítnutí normativního přístupu jako etického přístupu, tak je prostor této teorie nejvhodnější pro diskuzi o vlivu etiky na ekonomii. Amartya Sen pracuje v rámci této teorie z pozice kritiky vůči původní ekonomii blahobytu závislé na užitku. Alternativou je pro Sena přístup založený na hodnocení způsobilostí jednotlivce k dosahování vlastního blahobytu ovlivněný aplikací etického hlediska do ekonomie.

2. ETIKA A EKONOMIE

Otázka vztahu etiky a ekonomie je v průběhu historie ekonomického myšlení diskutována z různých pohledů. Ekonomie existovala jako odvětví etiky v době antiky. Pojmenování vědního oboru jako ekonomie pochází z řeckého slova *oikonomikos*, které se objevilo jako titul spisu antického filozofa Xenofóna. *Oikonomikos* překládáme jako „*pravidla domu*“⁷⁸. V širší interpretaci si dovolíme překlad jako „*pravidla domácího hospodářství*“. Ekonomické otázky se zabývaly zejména možnostmi hospodaření, řízení státu a existencí soukromého vlastnictví. A byly součástí písemných úvah o etice. Antický filozof Aristoteles ve spisu *Etika Nikomáchova* věnuje pozornost otázce: „*Jak by měl člověk žít?*“. Zkoumá a posuzuje kvalitu lidského života na základě schopností, které člověk má k tomu, aby něčeho dosáhnul. Skutečně vysoké kvality života dosahuje jedinec díky dosažení stavu „*blaženosti*“⁷⁹. Je to nejvyšší dobro, které nese vnitřní hodnotu samo o sobě. Blaženosti dosahujeme díky vykonávání činnosti⁸⁰. Zásadní pojem aristotelovské filozofie na sebe bere historicky podobu v pojmech jako užitek, blahobyt nebo sledování vlastního zájmu v ekonomické teorii.

Ekonomie se částečně zabývá čistě objektivními fakty, které jsme kategorizovali jako oblast pozitivní ekonomie. Zároveň jsme přijali předpoklad legitimacy normativní ekonomie a určili jsme ho jako jedno z východisek pro ekonomické myšlení Amartyi Sena. Většina ekonomů se zabývá oblastmi v ekonomické vědě, které mají praktický dopad na realitu. Hledají lepší cesty, jak vést ekonomiku státu, strukturovat ekonomický systém nebo diskutují, zda zasahovat do hospodářství. Praktická stránka ekonomie je oblastí etiky, protože pokud hledáme odpovědi na otázky, jak by měly věci být, pohybujeme se v oblasti normativní vědy. Normativní neznamena nutně etické, a proto je třeba zmínit, že neexistuje univerzálně přijaté stanovisko, jak rozlišit etické

⁷⁸ Oikos = dům, nomos = pravidla: SOJKA, Milan. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team, 2010, str. 19-20

⁷⁹ ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. 2.vyd. Praha: P. Rezek, 1996. str. 4.

⁸⁰ Tamtéž str. 11

od normativního⁸¹. Ale v kontextu, který zahrnuje rozpor mezi dvěma zájmy různých lidí, považujeme normativní požadavky za etické.

Amartya Sen celý život pracuje na ustanovení a řádném empirickém zakotvení etiky v ekonomii. A přesto část ekonomů věří, že ekonomie je na etické teorii nezávislá. Následující podkapitoly představují vybrané názory na vztah etiky a ekonomie. Kritériem výběru pro argumenty je provázanost autorů se Senem. Kritici etického hlediska v ekonomii figurují v publikacích Amartyi Sena jako odpůrci etiky v ekonomii.

2.1 Kritika vlivu etiky na ekonomii

V rámci ekonomického myšlení se úvaha o vztahu mezi etikou a ekonomikou uchyluje zpravidla ke dvěma závěrům. Prvním závěrem je odmítnutí vlivu etiky na ekonomickou teorii i praxi. Ekonomie je pozitivní vědou, která se musí vyvarovat morálních soudů. Druhým závěrem v debatě je názor, že vztah mezi etikou a ekonomikou nevyhnutelně existoval a vazba, která mezi nimi v současnosti čím dál tím více slábne, škodí oběma oborům.

V této podkapitole představíme argumenty, které se staví kriticky vůči vztahu etiky a ekonomie. Respektive existují názory, že etické hledisko by nemělo být součástí ekonomického myšlení vůbec. V ekonomickém myšlení rozlišujeme pozitivní a normativní přístupy k ekonomické teorii. Přístup normativní ekonomie spočívá ve zkoumání a popisu optimální ekonomické reality, odvozování hodnotových soudů a doporučení⁸². Naopak pozitivní ekonomie, v rámci které se vyvíjí právě kritika etiky v ekonomickém myšlení, je ekonomický přístup, který pracuje se skutečnými údaji a stavy, popisuje ekonomickou realitu a zkoumá její změny⁸³. Normativní přístup jsme v podkapitole 1.2 Normativní ekonomie dostatečně představili a zároveň jsme stanovili, že do oblasti normativní ekonomie náleží oblast ekonomie blahobytu.

⁸¹ BROOME, John. Why Economics Needs a Ethical Theory. In: BASU, Kaushik, S KANBUR. *Arguments for a better world: essays in honor of Amartya Sen*. New York: Oxford University Press, 2009, str. 8

⁸²BUSINESS CENTER. Normativní ekonomie.[online]. [cit.2014-09-29] Dostupné z: <http://business.center.cz/business/pojmy/p1527-normativni-ekonomie.aspx>

⁸³BUSINESS CENTER. Pozitivní ekonomie.[online]. [cit.2014-09-29] Dostupné z: <http://business.center.cz/business/pojmy/p1526-pozitivni-ekonomie.aspx>

Východisko pro ekonomické myšlení Amartyi Sena je v oblasti normativní ekonomie. Objasnili jsme i fakt, že normativní a pozitivní ekonomie jsou v konfliktu v aspektu užívaných informací. Zároveň existuje konkrétní závislost normativního přístupu na pozitivním přístupu. Tato kapitola představuje konkrétní námitky vůči zavádění normativních, respektive etických prvků do ekonomického myšlení.

Ekonomové zřídka vyjadřují jakékoliv hodnotové soudy ohledně ekonomického chování jedinců. Rází přístup ekonomie jako vědní oblasti bez etiky. Makroekonomové do určité míry takový přístup naplňují, protože pokud se zabývají veličinami jako je například hrubý domácí produkt, tak střet zájmů mezi jedinci opomíjejí. Při koncentraci na makroekonomické veličiny dochází k tomu, že si ekonom nevšímá faktu, že příjem prvního jednotlivce klesá, zatímco příjem druhého jednotlivce stoupá. Mikroekonomové se vyhýbají střetu zájmů jedinců a soustřeďují se na měření efektivity, která je kategorizována jako eticky neutrální veličina⁸⁴.

Základní kritika etického hlediska v rámci ekonomického myšlení má své východisko v následujícím pojetí ekonomické reality. Ekonomové využívající pozitivní přístup pracují s fakty bez vnitřní hodnoty. Hlavním argumentem skeptiků vůči etice je konstatování, že etické soudy jsou normativní a hodnotící, a to odporuje jejich pojetí ekonomie. Lionel Robbins argumentoval, že etika a ekonomie musí být odděleny: "*Ekonomie se zabývá jasnými fakty, etika se zabývá hodnocením*"⁸⁵. Robbins sleduje tendenci o rozšíření hranic ekonomie jako vědy, tak aby byla schopna pojmut i normativní přístup⁸⁶. K posunu směrem k normativnímu přístupu došlo v moderní ekonomické teorii s rozkvětem ekonomie blahobytu. Robbins neviděl možnost propojení normativního a pozitivního. Mohou vedle sebe existovat a být porovnávány, ale nejsou ve stejné rovině vědecké rozpravy⁸⁷.

⁸⁴ BROOME, John. Why Economics Needs a Ethical Theory. In: BASU, Kaushik, S KANBUR. *Arguments for a better world: essays in honor of Amartya Sen*. New York: Oxford University Press, 2009, str. 9

⁸⁵ ROBBINS, Lionel. *An Essay on Nature and Significance*. 2., rozš. vyd. Překlad Antonín Kříž. Praha: P. Rezek, 1996, str. 143

⁸⁶ Tamtéž str. 150

⁸⁷ Tamtéž str. 148.

George Stigler, americký ekonom a nositel Nobelovy ceny za rok 1982, kritizoval etické hledisko ve svých přednáškách s názvem *Economics or Ethics?*⁸⁸. Přistupuje ke kritice vlivu etiky na ekonomii z pozice zastávce pozitivní ekonomie. Reviduje nejvýznamnější milníky anglického ekonomického myšlení a hledá stopy etického systému, který latentně existoval v ekonomickém myšlení. Stigler vidí hlavní úkol ekonomie ve vysvětlování ekonomických jevů v obecných termínech. Ekonomické teorie ovlivňují veřejnou ekonomii. Fungují v roli aparátu, jež doporučuje institucím a společnosti určité ekonomické chování. Činili tak na základě etických motivů? S určitou nadsázkou označuje Stigler ekonomy za kazatele⁸⁹. Z analyzované eseje vyplývá, že ekonomové-kazatelé v podstatě kázali velmi málo ve svých ekonomických teoriích. Adam Smith, David Ricardo nebo John Stuart Mill ve svých spisech nevyužívají citově zabarvených slov vedoucím k hodnotícím soudům. Podle Stiglera ekonomové trávili málo času tím, aby nabádali jednotlivce k usilování o vyšší principy nebo příkladnější chování⁹⁰.

Stigler reprezentuje neoklasickou ekonomickou školu. Neoklasická ekonomická teorie praktikuje pozitivní přístup k ekonomii a pracuje s modelem racionálního člověka, který maximalizuje vlastní užitek. Jednotlivci nejsou přiznány v dostatečné míře morální zásady, hodnoty nebo ctnosti motivující jeho chování, které by přesahovalo egoistické motivy v rozhodování. V pojetí neoklasické ekonomické školy by pro ekonomickou teorii bylo zbytečné a neúčinné nabádat lidi k jinému chování než k maximalizování vlastního užitku⁹¹. Ekonomové neoperují jako kritici veřejné politiky na základě etického systému. Etická teorie není východiskem pro ekonomické teorie. Původ norem, hodnot vyvozují z mravního rázu společnosti⁹².

⁸⁸ STIGLER, Gerge. *Economics or Ethics?* In: *The Tanner Lectures in Humn Values*. 1. vyd. Salt Lake City: 1980, 49s.

⁸⁹ Tamtéž str. 146

⁹⁰ Tamtéž str. 148

⁹¹ Tamtéž str. 150

⁹² Tamtéž str. 158

2.2 Obrana etiky

V předchozí podkapitole jsme nastínili některé z argumentů kritiky vlivu etického hlediska na ekonomické teorie. Přirozeně existují opačné názory, které naopak vliv etiky v ekonomii vyžadují.

Esej Johna Brooma⁹³ o nutnosti etiky v ekonomii odhaluje nutnost etického hlediska v rámci ekonomie. Vystává pokaždé v kontextu konfliktu zájmů mezi různými lidmi. Pokud se ekonomie vzdává etického hlediska, hrozí analýza hodnoty lidského života v následujícím znění. Hodnotu lidského života můžeme změřit schopností daného člověka zaplatit, aby se nebezpečí ohrožení života vyhnul. V důsledku takového kritéria vyplývá závěr, že hodnota života chudého člověka bude nižší než bohatého člověka. Takový výsledek je eticky nepřijatelný⁹⁴. Je nutné, aby etický aspekt existoval jako součást ekonomické teorie od začátku a nestal se pouze „morálním doplňkem“ ekonomického stanoviska⁹⁵.

Další argumenty na podporu etických prvků v ekonomickém myšlení přináší pohled Christophera Morrise v eseji *Ethics and Economics*⁹⁶. Autor zaměřuje svou pozornost přímo na vztah etiky a ekonomie. Autor vliv etiky uznává jako legitimní a vyhrazuje se vůči skepsi těch ekonomů, jež preferují ekonomii jako vědu prostou hodnot. Autor uvádí příklady demonstrující hodnotící soudy v rámci ekonomie. Říkáme, že některé hypotézy a teorie jsou odmítnuty jako „chybné“⁹⁷. Informace a data nám přijdou „zajímavé“⁹⁸. Takové výroky obsahují hodnotící stanovisko. Užití hodnotících soudů, typické pro normativní přístup, úzce souvisí i s etickým hlediskem v ekonomickém myšlení.

Amartya Sen ve stručné publikaci *Etika a ekonomie* zkoumá vztah mezi současnou ekonomikou a etikou. Předpokladem pro vztah dvou uvedených oborů je

⁹³ Broome, John. *Why Economics Needs Ethical Theory*. In: BASU, Kaushik, S KANBUR. *Arguments for a better world: essays in honor of Amartya Sen*. New York: Oxford University Press, 2009, 2 v. 617s.

⁹⁴ Tamtéž str. 23

⁹⁵ Tamtéž str. 30

⁹⁶ MORRIS, Christopher. *Economics and Ethics*. In: MORRIS, Ch. *Amartya Sen*. 1. vyd. Cambridge University Press, 2010. 242s.

⁹⁷ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1. Vyd. Praha. Vyšehrad, 2002, str. 10

⁹⁸ Tamtéž

existence několika společných zájmů, které je spojují. Sen se snaží o uznání vlivu etiky na ekonomii, a to zejména protože ekonomie jako věda zabývající se především o skutečné lidi byla součástí etiky po staletí a vyvinula se z ní.

Etika je tedy jedním ze zdrojů současné ekonomie. V podobě v jaké ji známe dnes je charakteristická požadavkem na: „*očištění od mravních citů, dobré vůle a vlídnosti*“⁹⁹. Použitím těchto konkrétních popisů lidských emocí, ať už zní archaicky nebo příliš citově zbarveně a neanalyticky v rámci pojednání o ekonomii, Sen vysvětluje jeden z důvodů absence etického hlediska v dnešní ekonomii. Žádoucí jsou pohnutky „*prosté*“ a „*praktické*“¹⁰⁰. Což vytváří pragmatický pohled na objekt ekonomického zkoumání, tedy lidské chování.

Amartya Sen apeluje na zavedení etického hlediska motivace. Je to kritérium vyvozující následky pro skutečné lidské jednání. Senovým hlavním záměrem je dokázat, že současná ekonomie přichází o možnosti lepších výsledků, když se nezabývá etickými hledisky¹⁰¹. Etické hledisko se vztahuje zejména na lidské chování a motivace. Jestliže mluvíme o lidském chování, redukuje ho na chování vymezené racionalitou. Podle Sena je však snaha o prosazování druhé strany mince, tedy iracionalitu v lidském chování stejně neproduktivní. Udělali bychom ještě více omylů, než kdybychom se drželi lidské racionality i s jejími chybami¹⁰².

2.3 Shrnutí

Základním problémem při zkoumání vztahu etiky a ekonomie je fakt, že ekonomové neuznávají etické kategorie při řešení ekonomických problémů. Ekonomie je pozitivní věda, která se zabývá exaktními údaji produkované ekonomickou realitou. Z povahy pozitivního přístupu neuvažujeme preference, motivy a hodnoty, které mají vliv na lidi při rozhodování. Podle tohoto pohledu je do jisté míry popřena definice ekonomické vědy jako vědy zkoumající ekonomické chování člověka. Nejenže

⁹⁹ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1.vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, str. 15

¹⁰⁰ Tamtéž str. 25

¹⁰¹ Tamtéž str. 26

¹⁰² Tamtéž

popíráme skutečnost, že lidé často spolupracují pro dosažení určitého cíle bez toho, aby primárně maximalizovali vlastní užitek, ale popíráme i podstatu samotného člověka.

Amartya Sen prosazuje sepjetí etiky a ekonomie, protože z takového vztahu by profitovali oba vědní obory. Přijetím modelu člověka, jako jednotlivce, který je schopen vykonávat hodnotové soudy, a který je motivován i něčím jiným než vlastním zájmem ve svých ekonomických rozhodnutích, dosáhneme modelu skutečného lidského chování. Užití modelu se pozitivně odrazí při prognózách ekonomického chování jednotlivců. Akceptováním vlivu existence hodnotových soudů, které jsou součástí doporučení na ekonomické systémy, na plánování ekonomického vývoje ustavujeme relevantní normativní přístup k ekonomii. V případě situace, kdy se střetávají zájmy dvou rozdílných lidí, pak uznáváme i existenci etického hlediska nutného k posouzení ekonomické situace a blahobytu jednotlivce.

3. MODEL RACIONÁLNÍHO ČLOVĚKA

Český ekonom Robert Holman prohlásil ve své přednášce¹⁰³, že ekonomie je zejména vědou o člověku a o jeho ekonomickém rozhodování¹⁰⁴. Z toho vyplývá, že popis lidského chování hraje důležitou roli při výstavbě jakékoliv ekonomické teorie. Složitost lidského jednání klade vysoké požadavky na takový koncept. Kritika absence etického hlediska v ekonomickém myšlení úzce souvisí s viděním člověka a jeho chováním a rozhodováním v ekonomických situacích. V ekonomické teorii převládá práce s modelem člověka jako homo oeconomicus, tedy jednotlivce sledujícího vlastní zájem. Racionalita motivovaná egoismem je však z etického hlediska nepřijatelná. Obecně se jedná o střet neoklasického paradigmatu s požadavkem na realističtější a úplnější charakteristiku lidského jednání v ekonomické situaci. Nový model souvisí a zahrnuje etické hledisko do svého východiska.

Následující kapitola reviduje názory na pojetí člověka v ekonomických teoriích. Pozornost je zaměřena na bohatě užívaný koncept člověka ekonomického, respektive homo oeconomicus. Představíme základní charakteristiky konceptu homo oeconomicus. Předpokladem v ekonomickém proudu myšlení bylo a je, že člověk je racionální. Racionalitu v ekonomickém chování charakterizujeme pomocí několika znaků. Za prvé, racionální chování se vyznačuje sledováním vlastního zájmu. Za druhé racionální chování je charakteristické maximalizací vlastního zájmu¹⁰⁵. Třetí podmínka racionalita závisí na konzistenci v provedených volbách. Standardní model člověka ekonomického je tedy myšlenkovým konstruktem člověka, jehož racionalita je vymezena chováním určitým chováním. Vyznačuje se konzistencí ve volbě a rozhodováním motivovaným vlastním zájem s cílem maximalizovat vlastní užitek, potažmo vlastní blahobyť. Sen ve svém ekonomickém myšlení poukazuje na totální absenci jakéhokoliv etického hlediska motivace nebo společenského zájmu v modelu homo oeconomicus¹⁰⁶. Nutnost vzít v úvahu etické aspekty je žádaná a bezvýhodná.

¹⁰³ KLAUS, V., HOLMAN, R., ZAHRADIL, J., DLOUHÝ, V. *Ekonomika, právo a politika: sborník textů ze seminářů* [online] 1.vyd. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2000, 152s. [cit.2014-06-05]. Dostupné z: <http://cepin.cz/docs/dokumenty/sbornik04.pdf>

¹⁰⁴ Tamtéž str. 53-57

¹⁰⁵ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 20-26.

¹⁰⁶ Tamtéž str. 24

Nehledě na to, že aplikace etického hlediska motivace může přispět k rozvoji oboru ekonomie a etiky. Primárním zájmem je vyhodnotit znaky člověka ekonomického z etického hlediska a představit koncept charakterizující skutečné lidské jednání na základě ekonomického učení Amartyi Sena.

3.1 Homo oeconomicus

Ekonomické teorii dominuje neoklasická škola a její pojetí ekonomického chování člověka. Neoklasická ekonomická teorie obecně vychází ze zkoumání principů chování mikroekonomických subjektů, respektive domácností a firem. Jedná se o přístup k těmto subjektům a teorii o rozhodovacích procesech, které vedou k nejlepšímu využití vzácných zdrojů¹⁰⁷. V tomto pojetí, je pro popis lidského chování v ekonomických situacích vymezen pojem homo oeconomicus. Reprezentuje: „*model lidského chování založený na individualistickém konceptu a principech racionality a maximalizace, respektive optimalizace*¹⁰⁸“.

Francis Ysidro Edgeworth v roce 1881 v publikaci *Mathematical Psychics*¹⁰⁹ k tématu poznamenal, že prvním principem ekonomie je: „*že každý jednotlivec je hnán vlastním zájmem*¹¹⁰“. Člověk ekonomický je abstraktní koncept. Jednotlivec, dle definice, sleduje vlastní zájem za účelem maximalizace individuálního užitku, a to vše vykonává racionálně. Jedním z původců konceptu člověka jako bytosti sledující svůj vlastní zájem byl otec klasické politické ekonomie Adam Smith.

Ekonomické myšlení Adama Smithe je v současnosti interpretováno na základě publikace *Bohatství národů*,¹¹¹ odkud pochází jedna z charakteristik racionálního chování jedince v ekonomických situacích. Sledování vlastního zájmu je egoistický koncept převládající při vysvětlování motivací za ekonomickým chováním ve Smithově pojetí. A to i přesto skutečnost, že ve spise *Teorie mravních citů*¹¹², jež předcházela

¹⁰⁷ SOJKA, Milan. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. str. 178.

¹⁰⁸ SIRUČEK, Pavel. Pojetí člověka a racionality v ekonomických teoriích. *Marathon*. 2002, č. 39, s. 4-20.

¹⁰⁹ EDGEWORTH, Francis Ysidro. *Mathematical Psychics*. London: C. Kegan Paul&Co. Paternoster Square, 1881, 79s.

¹¹⁰ Tamtéž str. 15

¹¹¹ SMITH, Adam. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut, 2001, 986s.

¹¹² SMITH, Adam. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005. 460s

Bohatství národů, ustanovil Smith vliv morálky na rozhodování. Aplikuje pojmy jako „*soucit*¹¹³“ nebo „*morální soud*¹¹⁴“ do úvahy o rozhodování člověka v ekonomické situaci. Rozdíl mezi *Teorií mravních citů a Bohatstvím národů* není propastný. Smith nezavrhuje člověka jako bytost schopnou citu a mravního jednání. Sebeláska, tedy egoistické sledování vlastního zájmu se historicky ukázalo jako vhodnější koncept pro popis lidského jednání. Z pohledu inženýrského přístupu k ekonomii se jedná o věcnější popis pro skutečné lidské jednání s využitím pro vysvětlení tržních mechanismů. Pohled na člověka jako jednotlivce maximalizujícího vlastní zájem v ekonomických modelech přetrvává a ekonomická teorie je předpokladem egoismu jedince značně ovlivněna¹¹⁵. Podle Sena neúplná interpretace Smitha a opomenutí jeho příspěvku v oblasti vlivu etiky na ekonomii odpovídá procesu, ve kterém se etika vzdaluje ekonomii¹¹⁶.

Vlastní zájem je prvním znakem racionálního chování jedince, který podléhá kritice z etického hlediska. Z etického hlediska kritizujeme základní východiska pro koncept racionálního chování, potažmo homo oeconomicus. Kritika racionality jako maximalizace vlastního zájmu v pojetí Amartyi Sena upozorňuje zejména na fakt, že cokoliv jiného než maximalizace vlastního zájmu nemusí být iracionální¹¹⁷. „*Představa, že jakákoliv odchylka od maximalizace vlastního zájmu, je důkazem iracionality, nutně znamená odmítnutí role etiky při skutečném rozhodování*¹¹⁸“ Při rozhodování, člověk v rámci sledování vlastního zájmu může brát ohled na jiné cíle a hodnoty než na své vlastní. Odklon od egoismu není nutně iracionálním krokem. Rozpor, který Sen sleduje, existuje mezi racionálním chováním a *skutečným* chováním člověka. Identifikace racionálního chování s maximalizací vlastního zájmu, potažmo se skutečným chováním se zdá kontraproduktivní¹¹⁹ pro ekonomickou analýzu.

¹¹³ Vlastní překlad: „sympathy“. SMITH, Adam. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005

¹¹⁴ SMITH, Adam. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005. str. 92

¹¹⁵ TŮMOVÁ, Jana. *Etika a ekonomie: Bakalářská práce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, 2013. 59s. Vedoucí diplomové práce prof. Ing. Lubomír Mlčoch CSc.

¹¹⁶ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie* 1.vyd. Praha: Vyšehrad, str. 32

¹¹⁷ Tamtéž str. 21

¹¹⁸ Tamtéž str. 25

¹¹⁹ Tamtéž

George Stigler¹²⁰ debatoval vztah etiky a ekonomie. Připomeňme, že v předchozí kapitole jsme došli k závěru, že etické hledisko v ekonomickém myšlení zamítá. Stigler pokračuje v tradici výkladu Smithova modelu člověka jako maximalizátora vlastního zájmu a v tomto duchu předpovídá, že v případě, že se do konfliktu dostane vlastní zájem a etická hodnota, ve velkém počtu případů zvítězí vlastní zájem jedince¹²¹. Sen argument označuje jako: „*zvláštní teoretizování*“¹²² a kritizuje nepodloženost tvrzení empirickými daty. Motivace vlastním zájmem jako předpoklad všeobecného blaha otevírá problematiku společenství, ve kterém jedinec usilující o vlastní zájem existuje. Ronald Dore se dlouhodobě zabývá japonskou společností. Na příkladu země demonstruje, že všeobecný blahobyť není závislý na sledování vlastního zájmu. Egoistické jednání je nahrazeno chováním motivovaným hodnotami jako loajalita nebo autorita. Dore tvrdí, že japonští zaměstnanci ve firmě sdílejí *smysl pro zapojení se do národní firmy, která má za cíl vytvořit z Japonska silného a respektovaného člena komunity národů*¹²³. Dochází k odklonu od chování motivovaného vlastním zájmem ve prospěch dobré vůle, tedy kategorie s jasně etickou hodnotou¹²⁴.

3.2 Utilitarismus

*„Lidské bytosti jsou motivovány pouze touhou získat blaho a vyhnat utrpení“*¹²⁵

*„Největší štěstí, největšího počtu – to je základ morálky i zákonodárství“*¹²⁶

- Jeremy Bentham

Maximalizace vlastního užitku je další znak racionálního chování jedince zvyšujícího individuální blahobyť. Úvaha o maximalizaci vlastního užitku s důsledkem

¹²⁰STIGLER, George. Economics or Ethics? In: *The Tanner Lectures on Human Values*. 1. vyd. Harvard University, 1980. str. 146-191.

¹²¹Tamtéž str. 176.

¹²²SEN, Amartya. *Etika a ekonomie* 1.vyd. Praha: Vyšehrad, 2002. str. 26.

¹²³MAITLAND, Ian. UMEZU, Mitsuhiro. An Evaluation of Japan's Stakeholder Capitalism. *Journal of Private Enterprise*.2006, roč. 21, č. 2. str. 131-164.

¹²⁴Tamtéž str. 27.

¹²⁵ BENTHAM, Jeremy. In: utilitarianism.com [online].[cit. 2014-11-20]. Dostupné z: <http://www.utilitarianism.com/bentham.htm>

¹²⁶ Tamtéž

zvyšování vlastního blahobytu má počátek v 19. století v utilitární filozofii. Ekonomie blahobytu včetně konceptu homo oeconomicus se o utilitarismus významně opírá. Utilitarismus vzniká v rámci liberalismu jako filozofický a etický směr. Formálním zakladatelem myšlenkového směru je Jeremy Bentham. Utilitarismus je soustavou principů. Hodnotí výslednou povahu jednání na základě důsledků lidského jednání a jejich vlivu na ostatní jednotlivce ve společnosti. Utilitarismus je tedy charakteristický konsekvencialismem. „*Charakteristika konsekvencialismu říká, že morální kvalita jednání spočívá v následcích jednání*¹²⁷“.

Koncepce utilitární filozofie latentně přiznává směru etické aspekty. Základní princip je, že *hodnotíme* jednání jako užitečné nebo neužitečné podle *důsledků*, které mají na okolí. Utilitarismus se tím řadí do skupiny teorií, které zohledňují přijatelnost následků pro druhé. Důsledky lidského jednání mají přinést užitek, co největšímu počtu lidí. Nastává odklon od hledání vlastního zájmu, ale přesto nejsou specifikovány etické motivace za jednáním motivovaným maximalizací užitku s ohledem na optimalizaci osobního nebo společenského blaha. Otevírá se úvaha o tom, že lidské jednání, motivované individuálním užitekem nebo užitekem vedoucím k blahu, co největšího počtu lidí, může být eticky nepřijatelné, protože důsledky přijatelné pro největší počet lidí nemusí být v souladu s etickým kritériem.

V ekonomickém myšlení existuje teorie ekonomického blahobytu, která bere ohled na etické hodnoty. Opírá se o utilitarismus, který usiluje o co největší štěstí co největšího počtu lidí. Herbert Spencer přišel s nejasným závěrem o tom, jak by měl člověk dosahovat vlastního štěstí¹²⁸. Obecně štěstí¹²⁹ dosahuje jednotlivec tím, že sleduje a maximalizuje vlastní individuální štěstí. Zároveň tak přispívá k obecnému blahobytu¹³⁰. Pro Sena zůstává faktem, že nehledě na rovnováhu trhu, pro člověka od narození nemocného nebo bez majetku nepředstavuje takový fakt žádný užitek.

¹²⁷ ŠIMEK, Vojtěch. *Utilitarismus a optimalizace světa*. [online][cit. 2014-10-05]. Dostupné z: <http://simek.bigblogger.lidovky.cz/c/218169/Utilitarismus-a-optimalizace-sveta.html>.

¹²⁸ VANĚK, J. *Problém společenských pravidel u F. A. von Hayeka*. str. 2 [online]. 1999, [cit. 2014 – 11-16]. Dostupné z <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/history/vanek1.htm>.

¹²⁹ Štěstí chápeme ve významu požitek, užitek.

¹³⁰ VANĚK, J. *Problém společenských pravidel u F. A. von Hayeka*. str. 4 [online]. 1999, [cit.2014-11-16]. Dostupné z <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/history/vanek1.htm>.

Problém utilitaristického hlediska je konsekvencionální povaha směru. Morálně není možné přijmout jakýkoliv výsledek stanovený na základě všeobecného nebo individuálního užitku. Pro utilitarismus, jako východisko ekonomie blahobytu, je také přijatelná oběť jednotlivce pro dobro celku¹³¹. Oficiální kritika utilitarismu zmiňuje zejména příklad toho, že v utilitárním učení může dojít ospravedlnění mučení i vražda¹³². Pozornost upřená na maximalizaci užitku též málo vypovídá o etických motivech jedince nebo společenství při rozhodování za ekonomické situace.

Užitek je problematickou kategorií pro Sena i pro své měření, protože každý vnímá naplnění svého štěstí nebo naplnění tužeb a preferencí individuálně. Navíc interpersonálním srovnání užitku jednotlivců, které odráží: „*to co může jednatlivec očekávat a jak ve srovnání s tímto očekáváním vypadá společenské rozdělení*“¹³³ je problematickou kategorií samo o sobě právě z důvodu nejasného procesu měření veličiny. Z etického hlediska je možné, že žebřák nebo nezaměstnaný člověk dokáže zvýšit svůj osobní blahobyt i při nízké finanční dotaci. Žebřákův blahobyt se zvýší v jeho vnímání více, v případě, kdyby se osobní blahobyt zvýšil při stejné finanční dotaci u bohatého člověka. Maximalizace vlastního užitku charakterizující racionalitu člověka je z hlediska etických soudů pouze dílčím a zavádějícím¹³⁴ kritériem.

3.3 Lidská racionalita jako konzistence volby

Utilitarismus nabídnul odklon od egoistického chování ohledem na blahobyt společnosti. Přesto koncept založený na maximalizaci vlastního užitku trpí nedostatkem vlivu etiky. V této kapitole se zaměříme na charakteristiku samotné racionality. Ustanovili jsme předpoklad, že člověk ekonomický se chová racionálně. Pavel Sirůček popisuje ve svém článku pro ekonomický zpravodaj, že racionální člověk existuje v období bez minulosti a budoucnosti, izolován od ostatních, je svobodný

¹³¹ VANĚK, J. *Problém společenských pravidel u F. A. von Hayeka*. [online]. 1999, [cit. 2014-11-16]. Dostupné z <<http://nb.vse.cz/kfil/elogos/history/vanek1.htm>>.

¹³² KADLEC, Vojtěch. *Utilitarismus*. [online]. Brno: Filozofická Fakulta Masarykovy Univerzity. Katedra Filosofie. [cit. 2014-10-03] Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/fil/etika/texty/utilitarismuskadlec.html>

¹³³ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, str. 43.

¹³⁴ Tamtéž str. 44.

ve své volbě a stanovuje si sám, co jsou jeho zájmy a jak je bude uspokojovat, bez ohledu na ostatní¹³⁵. Takový výčet nemá žádné nosné etické hledisko.

Racionální chování je v moderní ekonomické teorii charakterizováno výše popsanou maximalizací vlastního zájmu a užitku a dalším znakem, vnitřní konzistencí volby¹³⁶. Konzistence volby také jaké znak racionální chování přináší značné množství kritiky. Amartya Sen tvrdí: „*Jestliže dělá člověk přesný opak toho, co by mu pomohlo dosáhnout cíle, kterého by dosáhnout chtěl, a činí tak s naprostou vnitřní konzistencí (vždy volí přesný opak toho, co by vedlo k vyššímu výskytu věcí, po nichž touží a jichž si cení), jen stěží můžeme chování takové osoby považovat za racionální...*“¹³⁷

Amartya Sen publikoval v roce 1977 vlivnou kritiku behaviorálních předpokladů ekonomické teorie¹³⁸. Otevírá diskuzi o problematických aspektech modelu člověka jako racionálního jedince maximalizujícího vlastní užitek. Sen označuje takovou bytost jako racionálního blázna. Znak racionality jako konzistence volby sledujeme na analýze preferencí jednotlivce při rozhodování. Pozorováním zvolené preference pro jednu nebo druhou možnost při dané volbě hodnotíme konzistentnost v rozhodování dané osoby. Pokud si vybereme x na úkor y, odhalili jsme naši preference x. Maximalizace vlastního užitku je pak závislá na konzistentní volbě statku nebo služby x.

Konzistence v preferencích je významným znakem pro racionalitu a následnou aplikaci do teorie projevených preferencí. Původcem teorie projevené preference je Paul Samuelson. Výběrem určité kombinace statků spotřebitel odhaluje své preference ve prospěch určité kombinace statků, ač mohl zvolit kteroukoliv jinou alternativní dosažitelnou kombinaci. Na základě skutečného pozorovaného chování spotřebitele, pak lze usuzovat jeho preference. Je to výhodné, protože samotné preference nejsou pozorovatelné. Proces probíhá od preferencí k volbě v případě rozhodování spotřebitele. Avšak z pohledu vědce sledujeme nejdříve volby spotřebitele a z těch usuzujeme následně předpokládané preference. Hlavní předpokladem pro platnost

¹³⁵ SIRUČEK, Pavel. Pojetí člověka a racionality v ekonomických teoriích. *Marathon*. 2002, č. 39, s. 4-20.

¹³⁶ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1. vyd Praha: Vyšehrad, 2002. str. 20.

¹³⁷ Tamtéž str. 22.

¹³⁸ SEN, Amartya. Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory. *Philosophy & Public Affairs*. 1977, roč. 6, č. 4, str. 317-344.

teorie projevené preference je konzistence ve volbě spotřebitele. Nemůžeme zároveň preferovat rovnocenně dvě kombinace statků¹³⁹.

Frustrace ekonomů, který je závislý na odvození našeho užítku na základě naší preference podmíněné konzistencí volby, je podle Amartyi Sena velmi jednoduchá. Můžeme zvolit pokaždé jinou možnost, a ekonom to vyhodnotí jako nekonzistenci v rozhodování (tedy iracionální chování) nebo je závěrem fakt, že naše preference se mění¹⁴⁰. Hlavní problém konzistence volby jako předpokladu racionálního chování, vyvstává pro etické hledisko v ekonomii v následujícím. Člověk je racionální i v případě, že *konzistentně* volí nemorální jednání. Konzistence nedělá rozdíl mezi egoistou sledujícím vlastní zájem, nadšeným dobrodincem nebo uvědomělým aktivistou¹⁴¹. Konzistence jako argument pro racionalitu lidského jednání a obecně pro účely této práce nepřichází ve své čisté formě v úvahu z pohledu etiky. Člověk bude maximalizovat svůj užitek, nebude maximalizovat svůj užitek, bude egoistou nebo altruistou, bude konat dobro, bude konat zlo. Konzistence v myšlení mnoha ekonomů takové jednání ospravedlnění.

3.4 Kritika racionálního modelu – nové paradigma?

Základní problém v modelu racionálního člověka je omezenost celkového modelu. Skutečné lidské chování je redukováno na několik ekonomických principů a aplikováno do ekonomické teorie s dopadem na veřejné politiky.

Amartya Sen považuje homo oeconomicus za racionálního hlupáka¹⁴² a vidění člověka jako jedinice sledujícího vlastní zájem považuje za zkreslené. Kritika se zaměřuje zejména na racionalitu člověka popsanou povrchně a nahodile¹⁴³. Podle Sena vede takový koncept k závažným pochybům při popisu a předpovídání

¹³⁹KOVÁŘOVÁ, Eva. Paul. A. Samuelson: Teorie projevených preferencí a její využití v teorii indexů. *Ekonomická revue*. [online] 2010, roč. 13. str. 137-144 [cit.2014-11-19].

¹⁴⁰Tamtéž

¹⁴¹Tamtéž str. 323

¹⁴²SEN, Amartya. Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory. *Philosophy&Public Affairs*. 1977, roč. 6, č. 4, str. 317-344.

¹⁴³SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1.vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, str. 26

ekonomického stavu a vývoje. V mnoha situacích preferujeme spolupráci. Lidé spolu spolupracují na výrobních aktivitách, protože jsou vzájemně provázané. Racionální chování podporují i ekonomické teorémy založené na člověku jako maximalizátorovi vlastního užitku. Vycházejí z modelů trhu dokonalé konkurence, kde nesmí nastat změna, pokud by to přineslo někomu jinému újmu. V takovém světě není třeba morálních omezení. Je to další forma skepse vůči etice v ekonomii, která je nepřijatelná.

Kritika směřující směrem k modelu člověka ekonomického se sbíhá k závěru, že homo oeconomicus představuje jenom jednu z mnoha dimenzí lidského chování. Otázkou zůstává, zda je možné redukovat skutečné lidské chování do podoby věcných aspektů chování a vytvořit tak koncept, který bude hodnotný pro ekonomické myšlení.

Na příliš úzké pojetí ekonomického chování člověka upozorňuje Amartya Sen. Obecně je odtržení etiky od ekonomie problematické, protože ekonomie přichází o relevantní údaje pro svůj další vývoj¹⁴⁴. Dokonce ji to nejenom ochuzuje, ale zároveň ji to škodí a dochází tak k mylným předpokladům o ekonomickém vývoji. Pokud redukuje fungování jedince, potažmo celé společnosti na čistě racionální ekonomické principy potlačujeme poznatky z jiných vědních disciplín a neobjasníme tak svět kolem nás ve své komplexnosti. Činnost neziskových organizací, kultura a vzdělání pak v takovém vidění světa existují jako neproduktivní oblasti. Nebo v případě vzdělání pouze jako instrument k budoucí ekonomické aktivitě.

Absolutní obrat do modelu člověka jako racionálního jedince maximalizujícího vlastního užitek přináší Amitai Etzioni v knize *Morální dimenze ekonomiky*¹⁴⁵. Ostře se ve svých předpokladech vymezuje vůči neoklasickému paradigmatu, jež ovlivňuje ekonomickou teorii. Etzioni odmítá předpoklad, že lidé se snaží maximalizovat svůj užitek. Další kritika se opírá přímo do modelu racionálního člověka, protože podle Etzioniho lidé svá rozhodnutí nečiní racionálně. Pro lidi je typické volit prostředky na základě emocí a hodnot. A konečně, člověk je součástí sociálního společenství, a tedy jeho rozhodnutí je silně ovlivněno společenstvím¹⁴⁶. Neoklasické pojetí člověka

¹⁴⁴ SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1.vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, str. 10-14

¹⁴⁵ ETZIONI A. *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995, 243s.

¹⁴⁶ Tamtéž str. 13

ekonomického se opírá o filozofické ideje utilitarismu. Samotný původ slova pochází ze slova *požitek*. Neoklasičtí ekonomové *požitek* ochudili o psychologické a filozofické dimenze a používají ho jako formální pojem a společný jmenovatel všech lidských preferencí¹⁴⁷.

3.5 Shrnutí

V této kapitole jsme charakterizovali model racionálního člověka. Koncept známý pod pojmem *homo oeconomicus* popisuje jedince sledujícího vlastní zájem, maximalizujícího vlastní užitek a jednajícího egoisticky. Racionální člověk je užívaným modelem pro popis skutečného lidského chování a jeho užití se promítá do ekonomických teorií i ekonomických prognóz.

Vycházeli jsme z učení Amartyi Sena a jeho kritiky modelu racionálního člověka jako popisu lidského jednání, jež neodpovídá skutečnému lidskému chování. Uplatňované kritérium etického hlediska jsme aplikovali na několik znaků racionálního chování. Kritika z etického hlediska se postupně soustředila na vyvracení charakteristických znaků modelu racionálního člověka.

Tvrzení, že cokoliv jiného než sledování vlastního zájmu je samo o sobě iracionální a popírá etické hledisko motivace pro jednání motivované jinými hodnotami a cíly. Dezinterpretace konceptu sledování vlastního zájmu ve Smithově pojetí má za důsledek postupné odcizování etiky a ekonomie.

Maximalizace vlastního užitku v pojetí utilitaristické filozofie naráží z hlediska etiky na svou konsekvencialistickou povahu. Pokud budeme hodnotit blahobyt jedince na základě výsledného užitku, může docházet u společnosti k nemorálnímu chování a ospravedlnění eticky nepřijatelného chování.

Posledním znakem racionálního člověka je konzistence ve volbě. Předpokladem pro racionální chování je konzistence v preferencích odhalených provedenou volbou jednotlivce. Z pohledu etiky je problematické, že při hodnocení takových voleb není

¹⁴⁷ ETZIONI, A. *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995 str. 27.

rozlišováno mezi chováním morálním a nemorálním. Chování je racionální, pokud je volba konzistentní bez ohledu na morální hodnocení volby.

Závěrečný oddíl navrhuje přijetí nového paradigmatu ovlivňující vědní obory. Jedná se o Etzioniho paradigma vycházející z předpokladu, že lidé se nechovají racionálně a motivace sledovat cíle na základě emocí a hodnot je pro ně typická. Kapitola prokázala, že model homo oeconomicus je jednou z mnoha dimenzí při popisu složité struktury ekonomického chování jednotlivců. Přijetím etického hlediska motivace do této struktury by ekonomický vývoj získal přesnější a bohatší strukturu.

4. ZÁVAZEK

Skutečné lidské chování v ekonomických situacích mnohdy neodpovídá rámci modelu racionálního člověka uplatňovaného v ekonomické teorii. Míra rozporu mezi teorií a realitou dosahuje úrovně dezinformace o ekonomické realitě. V hypotézách racionální volby jedince, uplatňované v rozmanitém ekonomickém myšlení například v případě spotřebitelského chování tvoří informační základnu data sesbíraná z pozorování provedených voleb. V případě, že se objeví chování přesahující egoistické volby maximalizující vlastní užitek jedince, postrádá ekonomický rámec koncept, který by takový akt chování vysvětlil. Přesto, „iracionální“ chování představuje významnou část lidského jednání. Amartya Sen kritizuje neužitečnost konceptu racionálního chování člověka, protože vede k nepřesnému popisu ekonomické skutečnosti.

Senova kritika homo oeconomicus je kritikou absentujícího etického prvku při konstruování modelu chování člověka v ekonomické teorii. Podle Sena je nutné připustit chování motivované etickými pravidly. V soudobé ekonomické teorii jsou kořeny etiky v ekonomii zastíněny tzv. inženýrským zdrojem ekonomie. Upozornění na prokazatelné ochuzení ekonomické vědy o etická hlediska je jedním ze základních rysů díla Amartyi Sena.

V následující kapitole se zaměříme na jeden z konceptů Amartyi Sena. Závazek vzniká jako vysvětlení určitého ekonomického chování člověka vedené motivacemi přesahující egoistické pohnutky. Závazek je vlastním překladem z anglického „*commitment*“¹⁴⁸. Výraz je užíván ve významu oddanosti a příslibu mravního závazku k jednání v situaci, která primárně neovlivňuje náš blahobyť. Význam dostává sledování hodnot a cílů mimo ekonomický blahobyť jednotlivce.

V převládajícím neoklasickém přístupu k ekonomickému myšlení pracujeme s konceptem racionálního člověka. Sledování vlastního zájmu na sebe bere mnoho forem, které vedou ke zvyšování individuálního blahobytu. Obecný předpoklad

¹⁴⁸ Výraz je v tomto překladu užitý v: ŠTĚRBA, R. *Normativní přístupy v dějinách ekonomických teorií od počátku formování ekonomické teorie do padesátých let 20. Století*. Brno, 2010. Rigorózní práce. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta. Katedra občanské výchovy.

sledování vlastního zájmu v konfrontaci se závazkem vytvoří prostor pro vysvětlení chování přesahující egoistické chování jednotlivců. Koncept závazku nefunguje jako alternativa vůči modelu racionálního člověka. Je dílčí součástí celkového modelu. V průřezu Senovy publikační činnosti od sedmdesátých let až do současnosti rozvíjí závazek jako rozšíření modelu racionality. Je to užitečný prvek, který pomáhá vysvětlit motivace chování jednotlivce v určitých ekonomických situacích, ve kterých racionální model selhává.

Praktické uplatnění závazku při analýze chování jedince v ekonomických situacích nachází v oblasti veřejných statků, motivace pracovníků k vyššímu výkonu nebo v případě otázek životního prostředí nebo rovnosti příležitostí.

4.1 Charakteristika závazku

Senův koncept závazku hraje důležitou roli v debatě o ekonomické racionalitě jedince. Závazek je postaven do kontrastu k tradičnímu modelu racionálního člověka. Protože přesahuje charakteristiku homo oeconomicus s jeho egoistickými preferencemi a tužbami. Pokud jedinec jedná na základě závazku, tak protože věří, že má důvod k takovému jednání¹⁴⁹. Chování motivované závazkem vyžaduje rozšíření úzké pojaté teorie preferencí, protože: „*preference uspořádané do žebříčku musí být nahrazeny bohatší strukturou*“¹⁵⁰. Podle Sena závazek narušuje předpoklady o racionalitě člověka. Jedná se o nesoulad s domněnkou, že jednotlivec a jeho blahobyť závisí pouze na vlastní spotřebě. Dále se pak jedná o narušení podmínky, že jediným cílem jedince je maximalizace vlastního blahobytu¹⁵¹.

Konceptu racionálního člověka je věnována značná část práce, protože se jeví jako nejvýznamnější zdroj potíží pro interpretaci skutečného jednání člověka v ekonomické situaci. Závisí na předpokladu, že širší lidského pohledu je limitovaná

¹⁴⁹ SCHMID, H. B. Beyond Self-Goal Choice: Amartya Sen's Analysis of the Structure of Commitment and the Role of Shared Desires. *Economics&Philosophy*. 2005, 21/1, str. 51-63.

¹⁵⁰ SEN, Amartya. Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory. *Philosophy &Public Affairs*. 1977, roč. 6, č. 4, str. 330

¹⁵¹ SEN, Amartya. Goals, Commitment, and Identity. In: SEN, Amartya: *Rationality and Freedom*. Cambridge: Harvard University Press. 2002, str. 206 – 225.

do té míry, že funguje na základě motivace k jednání s cílem zvyšovat vlastní blahobyť. Koncept závazku vede jedince k nahrazení vlastních cílů sledováním jiných hodnot.

V historii ekonomického myšlení se před Senovou formulací závazku objevily srovnatelné názory na dimenzi překračující sledování vlastního zájmu v chování člověka. Ragnara Frische, který působil v oblasti ekonometrie, vycházel z myšlenky, že lidé pociťují zodpovědnost vůči ostatním. Podstatou je, že se lidé v ekonomických situacích nechovají vždy ušlechtilé a ohleduplně. Avšak pokud se lidé chovají na základě jiné motivace, je důležité to zaznamenat. A identifikovat, kdy lidé jednají na základě závazku¹⁵². Adam Smith identifikoval několik způsobů, jak jedinec narušuje sledování vlastního zájmu. Jedná se například o chování motivované štědrostí. Zkoumal také dopad chování nemotivovaného vlastním zájmem na instituce¹⁵³. Závazek dále vysvětluje motivaci ke spolupráci v mnoho ekonomických situacích. Závazek je u Sena implicitně spojován s akcí kolektivu. Ian Lee aplikuje koncept závazku v oblasti teorie firmy. Lee uvádí příklady, kdy takové morální otázky vyvstávají v oblasti obchodu a podnikání. Jde o vztahy k životnímu prostředí, popřípadě politika podnikání v rozvojových zemích nebo obchod se státy, ve kterých vnímáme demokratický deficit. Elizabeth Anderson píše, že jednání založené na závazku je vlastně jednání založené na principech, které jsou racionální pro skupinu. Tedy jednání je racionální pro jedince identifikujícího se skupinou¹⁵⁴.

Amartya Sen už ve své brzké práci s názvem *Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations*¹⁵⁵ prezentuje pojmy soucit a závazek. „Pokud se vám přitíží z vědomí, že ostatní lidé jsou mučeni, jedná se o soucit. V případě, že vám vědomí takového faktu osobně nepřihorší, ale myslíte si, že je to špatné a jste připraveni ohledně toho něco udělat, jedná se o závazek¹⁵⁶“.

¹⁵² SEN, Amartya. Economics, law, and ethics. In: Gotoh, R., Dumouchel, P. *Against Injustice: The New Economics of Amartya Sen*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. str. 39 - 65

¹⁵³ Tamtéž

¹⁵⁴ LEE, Ian. Implications of Sen's Concept of Commitment for the Economic Understanding of the Corporation. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. [online] 2008, roč. 21, č. 1 [cit.2014-11-1]. Dostupné z: http://www.law.utoronto.ca/documents/lee/Commitment_CJLJ.pdf

¹⁵⁵ SEN, Amartya. Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory. *Philosophy & Public Affairs*. 1977, roč. 6, č. 4, str. 317-344

¹⁵⁶ Tamtéž str. 326

Rozdíl mezi závazkem a soucitem¹⁵⁷ je pro Sena zásadní a slouží jako základ pro jiný pohled na skutečné lidské chování než, který poskytuje model racionálního člověka. Soucit odkazuje k situaci, kdy je blahobyt jednoho ovlivněn situací druhého. Zatímco závazek narušuje vazbu mezi osobním blahobytem a skutečným rozhodnutím. Rozdíl mezi soucitem a závazkem je důležitý pro analýzu motivace vedoucí k rozhodnutí. Etické hledisko motivace zasahuje do volby v případě závazku. Pokud se rozhodneme pomoci někomu v nouzi, i v případě, že z toho pro nás nepoplyne žádný čistý příjem, jedná se o závazek. Takový přístup je za hranicí chování motivovaného zvyšováním individuálního blahobytu.

Charakteristika a pojmenování soucitu v lidském jednání je zásadní pro charakteristiku závazku. Chování motivované soucitem je totiž v určitém smyslu egoistické. Když jednáme v rámci závazku, tak si vybíráme vědomě možnost, která může snížit úroveň našeho osobního blahobytu. Koncept soucitu a závazku rozvíjel Amartya Sen jako základ pro pochopení jednání člověka přesahující maximalizaci vlastního zájmu. Soucit odkazuje k situaci, kdy je vlastní blahobyt ovlivněn situací ostatních. Zatímco koncept závazku je představen jako rozpor mezi osobním blahobytem a skutečným jednáním. Závazek existuje zejména jako pomoc při vysvětlování určitých forem chování, které skutečně pozorujeme, ale je těžké je zařadit do úzce definované teorie racionální volby.

Dalším významným rysem závazku je jeho provázanost s etickým hlediskem. Závazek ze své podstaty podporuje rozhodování založené na jiných motivech než na maximalizaci vlastního blahobytu. Jedná se o ty volby, o kterých jsme přesvědčení, že by měly být provedeny. Důležitým důsledkem konceptu závazku je tedy fakt, že závazek vráží klín mezi osobní volbu jednotlivce a jeho osobní blahobyt. Například, jedinec se může zavázat k pomoci odstranění chudoby, i když osobně se chudoba jednotlivce nedotýká. Chování motivované závazkem totiž ve většině případů v důsledku nepřináší zvýšení užitku jednotlivce, což odporuje tradičnímu chápání racionálního člověka. V perspektivě racionální volby totiž osobní volba musí být motivována zvyšováním vlastního blahobytu. Pro Sena je chování motivované morálním principem příkladem chování motivovaného závazkem.

¹⁵⁷ Vlastní překlad: Sympathy

4.2 Závazek jako koncept uplatnitelný v praxi

Sen argumentuje¹⁵⁸, že závazek může být nápomocný při vysvětlování určitého typu chování v ekonomickém rozhodování, které bychom mohli klasifikovat jako iracionální. Jde například o situaci pracovníků, kteří jsou motivováni něčím jiným než ekonomickou formou odměny nebo potrestáním. Nejsilnější argumentace pro užití závazku v koncepci Amartyi Sena, pochází z tvrzení, že ignorování konceptu přispívá k velice omezené koncepci a pojetí racionality člověka. Měli bychom uznat, že člověk někdy sleduje závazky na úkor vlastních cílů a zejména vlastního blahobytu. Závazek zpochybňuje egoismus jedince a vráží klín mezi volbu a blahobyt.

Závazek funguje u Sena jako koncept, který vysvětluje jednání jedince v situacích, kdy jeho rozhodování není řízeno vlastním užitekem. Závazek je motivován neegoistickými cíli. Ze Senova pojetí závazku chápeme, že jedinec jedná na základě svého přesvědčení nebo dle morálního principu, a to i přes možné negativní důsledky na vlastní blahobyt. Jednání vycházející z koncepce závazku není vyjádřením touhy jedince nebo jeho preference. Další z možností jak definovat závazek je představit si situaci, ve které si člověk záměrně zvolí možnost snižující jeho stupeň blahobytu.

Existují empirické studie vypovídající o opravdové relevanci závazku ve skutečném lidském chování. Závazek pomáhá vysvětlovat mnoho případů, kdy bychom těžko hledali motivaci vlastním blahobytem, tak jak standardní ekonomická teorie úzce vymezuje racionální chování.

Esej *Why We Should Preserve the Spotted Owl*¹⁵⁹ demonstruje aplikaci závazku v praxi. Není nic neobvyklého na tvrzení, že vyhynutí sovy kropenaté by nijak neovlivnilo životní podmínky člověka. Ale pokud člověk věří, že bychom sovy kropenaté neměli nechat vyhynout, projevuje formu závazku, která nemá co dočinění s jeho vlastním blahobytem nebo blahobytem společnosti. Amartya Sen uvádí

¹⁵⁸ SEN, Amartya. Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory. *Philosophy & Public Affairs*. 1977, roč. 6, č. 4, str. 24

¹⁵⁹ SEN, Amartya. Why We Should Preserve the Spotted Owl. *London Review of Books*. 2004. 5s. [online] [cit. 2014-10-04] Dostupné z: <http://www.lrb.co.uk/v26/n03/amartya-sen/why-we-should-preserve-the-spotted-owl>

pro charakteristiku závazku i extrémní historickou událost Čínské kulturní revoluce¹⁶⁰. Primárním cílem bylo zvýšit pocit závazku, potažmo loajality k zemi, za účelem vylepšení výsledků ekonomické aktivity. Z etického hlediska bychom mohli argumentovat, že se jednalo o značně nemorální zneužití konceptu závazku. Dále vezměme v úvahu případ, kdy by se životní podmínky člověka žijícího ve střední Evropě nezlepšily ani nezhoršily za určité skutečnosti. Tou skutečností může být vědomí o korupci v jiném státě nebo nehumánní podmínky pro práci na jiném kontinentě. Zároveň by naše osoba silně věřila, že to co se děje v jiných státech, je špatné. Reálné skutečnosti nemají žádný dopad na blahobyt, vlastní zájem nebo cíle oné osoby. Osoba si vytváří dle definice Amartyi Sena určitý závazek. Sen věří, že pokud dopustíme výše uvedenou argumentaci, tak zákonitě musí mít etické hledisko dopad na ekonomickou analýzu a praktický dopad na realitu¹⁶¹.

4.3 Shrnutí

Důležitým rysem závazku je provázanost s myšlenou etiky. Etické hledisko motivace je přítomné v konceptu závazku. Zakládá se na předpokladu, že člověk jako racionální a aktivní jedinec je schopen jít za hranici sledování vlastního blahobytu. Identifikace sympatie, štedrosti nebo společensky aktivního jedince jako motivací k jednání nese značně etické charakteristiky. Jedinec disponuje svobodou k rozhodování o tom, čeho si bude vážit a jak je možné, aby sledování zájmu na tom, čeho si vážíme, mohlo mít dalekosáhlejší význam než naplnění našich potřeb.

Styl řízení organizace založený jenom na popudu k zvýšení osobního blahobytu skýtá nevýhody. Motivace zaměstnanců ve firmě ve formě ekonomické odměny nebo trestu kulminuje do podoby ekonomického stimulu, na který zaměstnanec reaguje. Při obchodování vyvstávají otázky týkající se životního prostředí, politika podnikání v rozvojových zemích nebo obchod se státy, které disponují demokratickým deficitem nebo určitou mezinárodní kontroverzí.

¹⁶⁰ SEN, Amartya. Why We Should Preserve the Spotted Owl. *London Review of Books*. 2004. Str. 4. [online] [cit. 2014-10-04] Dostupné z: <http://www.lrb.co.uk/v26/n03/amartya-sen/why-we-should-preserve-the-spotted-owl>

¹⁶¹ SEN, Amartya. Why Exactly is Commitment Important For Rationality? *Economics and Philosophy*. 2005, roč. 0, č. 1, str. 11.

Domníváme se, že je důležité poznamenat, že při takovém rozšíření konceptu racionálního člověka dochází k pohledu z etického hlediska motivace. Závazek existuje jako neegoistický motiv lidského jednání. Je nápomocný při vysvětlování volby jednotlivce v ekonomické situaci, které bychom na základě teorie projevené preference nebo teorie racionální volby, klasifikovali jako iracionální. Zapojením konceptu závazku vylepšuje popis chování člověka, což vede k vylepšení predikce ekonomického chování. Připojme ještě poznámku, že chování motivované závazkem dává prostor diskuzi o veřejných statcích, životním prostředí, rovnosti příležitostí a pracovní motivaci, tedy významným otázkám ekonomického rozvoje.

5. PŘÍSTUP ZPŮSOBILOSTÍ

Přístup způsobilostí je jedním z nejvýznamnějších příspěvků Amartyi Sena do oblasti aplikované ekonomie. Slouží jako nástroj pro hodnocení životních podmínek jednotlivce. Jedná se o systém, který hodnotí blahobyť jedince za pomoci tzv. *způsobilostí a fungování*. Přináší odlišný vědecký rámec pro školu ekonomického blahobytu. Kapitola přináší charakteristiku přístupu způsobilostí jako nástroje analýzy lidského blahobytu. Pozornost je soustředěna na etická východiska přístupu a jejich implementaci do samotného přístupu hodnotící blahobyť jednotlivce. Cílem je demonstrovat fakt, že přístup způsobilostí je nejenom alternativním nástrojem pro hodnocení standardů lidského života, ale je zejména přístupem, který vnímá a hodnotí životní podmínky jednotlivce komplexně.

Přístup zaujímá širší perspektivu při analýze blahobytu jednotlivce. Zaměřuje se na veličiny přesahující příjem, zdroje, užitek nebo primární statky¹⁶² Přístup způsobilostí vyvíjí Sen jako alternativu vůči ekonomii blahobytu založené na utilitaristickém pojmu užitku. Amartya Sen přitáhl pozornost k této alternativě hodnocení blahobytu. Svou publikační činností vytvořil přesvědčivou argumentaci, ve které se snaží dodat většího významu vyhodnocování životních podmínek. Koncept způsobilostí otevírá mimo jiné perspektivu vyhodnocení blahobytu a svobody k nabývání blahobytu.

Přístup způsobilostí se tímto způsobem jasně vymezuje vůči tradičnějším přístupům k posuzování blahobytu založených na hodnocení *primárních statků, zdrojů* nebo *skutečného příjmu* (analýzy zaměřené na HDP, HNP). Tyto proměnné se zabývají nástroji k dosahování blahobytu v kontrastu k fungování, které je konstitučním elementem blahobytu v přístupu způsobilostí. Způsobilost odráží svobodu k dosahování konstitučních elementů a má ústřední pozici vůči samotnému blahobytu. Značná část přístupu způsobilostí směřuje pozornost ke stavebním prvkům žití¹⁶³

¹⁶² DESWERE. The Capability Approach as a Human Development Paradigm and Its Critiques. Department of Economics and Business, University of the Azores. str. 1 [online]. [cit.2014-10-20] Dostupné z: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c11/e1-20-39.pdf>

¹⁶³ Poznámka: Co se týče vymezeného prostoru pro hodnocení blahobytu, neexistuje rozdíl mezi fungováním nebo způsobilostmi. SEN, Amartya. *Inequality Reexamined*. 1. vyd. New York: Russell Sage Foundation, 1992, str. 40

na místo prostoru zahrnujícího zboží, příjem nebo užitek. Přístup způsobilostí se zakládá na dvou ustanovujících pojmech – fungování a způsobilost.

Myšlenka přístupu způsobilosti a odlišného pohledu na měření lidského blahobytu se u Sena poprvé objevila v roce 1978 v článku *Ethical Issues in Income Distribution: National and International*¹⁶⁴. Autor využívá nový termín „*primární schopnosti*“¹⁶⁵ k charakteristice motivací, které stojí za konstrukcí přístupu způsobilostí¹⁶⁶. Teoretický rámec přístupu způsobilostí hodnotí blahobyt jednotlivce z nového a ke standardní ekonomii alternativního pohledu. Impulzem k hledání nových cest, jak posuzovat blahobyt jednotlivce bylo pro Sena uvědomění si, že i v případě, že dvě země vykazují stejnou míru bohatství, životní podmínky jednotlivců se diametrálně liší.

Kořeny přístupu existují už v učení Aristotela, Adama Smithe nebo Karla Marxe. V antickém ekonomickém myšlení si Aristoteles pokládal otázku jak dobře žít. Sledoval přerozdělování majetku, analyzoval „dobro“ a „funkce člověka“. Spojený život shledával v pojetí života jako činnosti¹⁶⁷. Obecně Aristoteles hodnotí kvalitu lidského života na základě provozovaných aktivit, které mají hodnotu a na základě schopností a příležitostí k provozování takových hodnotných aktivit¹⁶⁸. Přístup způsobilostí je také inspirovaný filozofií Johna Rawlse. Význam pojmu způsobilost je podobný Rawlsovu pojmu *primární statky* zahrnující věci, které by každý racionální jedinec měl chtít¹⁶⁹. Odmítnutí přístupu ekonomie blahobytu je podobně vyjádřeno v marxistické teorii nebo Nozickově teorii spravedlnosti. Robert Nozick soustřeďuje svůj zájem na proces předcházející přerozdělování důchodu více než na samotné přerozdělování důchodů. Ačkoliv nacházíme podobnosti v práci Sena a Smithe nebo Marxe, spojení s aristotelovským pojetím dobra¹⁷⁰ je nejsilnější¹⁷¹. Důvodem je zejména společný zájem v analýze pojmu *eudaimonia*, tedy lidského rozkvětu¹⁷².

¹⁶⁴ SEN, Amartya. Ethical Issues in Income Distribution: National and International. In: Grassman, S., Lundberg, E. *The World Economic Order: Past and Prospects*. Londýn: MacMillan, 1981. Str. 125-145

¹⁶⁵ Vlastní překlad: „primary powers“. Tamtéž, str. 130.

¹⁶⁶ Tamtéž str. 137.

¹⁶⁷ ARISTOTELES. *Etika Nikomachova*. 2. vyd. Praha: P. Rezek, 1996, str. 4.

¹⁶⁸ Tamtéž str. 5.

¹⁶⁹ SEN, Amartya. *Inequality Re-examined*. 1. vyd. New York: Russell Sage Foundations, 1992, str. 35-36.

¹⁷⁰ Přístup způsobilostí na základě aristotelovské filozofie rozvíjí Martha Neussbaum.

Alternativní přístup vycházející z kritiky welfaristického přístupu k blahobytu se formuje v Senově práci od roku 1985. Přístup způsobilostí se stává prostředkem k hodnocení individuálního stavu jednotlivce na základě rozšířené informační základny, která bere v úvahu rozdíly mezi jednotlivci, rozdílné motivy, které vedou k chování a také jejich rozdílné žebříčky hodnot.

Pojem způsobilost ukotvuje Amartya Sen v publikaci *Commodities and Capabilities*¹⁷³ z roku 1985. Autor prochází dosavadní výsledky a postupy hodnocení blahobytu jednotlivce a představuje způsobilost jako relevantní pojem a veličinu k měření nezbytnou pro zhodnocení blahobytu jednotlivce. *Inequality Re-examined*¹⁷⁴ z roku 1992 je publikace, která reviduje obecnou terminologii přístupu způsobilosti. Hlavní myšlenkou je rovnostářský přístup k hodnotným životním možnostem. Lidé by měli disponovat rovnocenným přístupem ke způsobilostem jako vstupu k souboru fungování. Publikace *Capability and Well-Being*¹⁷⁵ zkušeně pracuje se zavedenou terminologií fungování a způsobilostí. Amartya Sen charakterizuje přístup způsobilostí jako systém zabývající se skutečnou způsobilostí jednotlivce dosahovat rozmanitých hodnotných fungování tvořící život¹⁷⁶. Posledním zdrojem užitým k charakteristice přístupu způsobilostí je esej *Human Rights and Capabilities*¹⁷⁷ doplňující filozofická východiska teoretického rámce. Zdůrazněna je zejména fundamentální role svobody jako jednoho z východisek přístupu. Filozofický přesah přístupu způsobilostí není v zájmu této práce.

Přístup způsobilostí také poskytuje multikriteriální pohled na blahobyt, protože se soustřeďuje na rozmanité soubory lidského fungování. Před revizí aspektů způsobilostí, je třeba si ujasnit východisko přístupu. Z etického hlediska je jím svoboda. „Pozice jednotlivce ve společenském uspořádání může být posuzována buď z perspektivy reálného úspěchu anebo z perspektivy svobody k dosahování úspěchu.

¹⁷¹ SEN, Amartya. *Capability and Well-Being*. In: Hausman, Daniel. *The Philosophy of Economics. An Anthology*. 1.vyd. New York: Cambridge University Press, 2007. Str. 270-295.

¹⁷² Termín Aristotelův

¹⁷³ Amartya Sen. *Commodities and Capabilities*. 1. vyd. New York: Russell Sage Foundation, 1991, 104s.

¹⁷⁴ SEN, Amartya. *Inequality Re-examined*. 1.vyd. New York: Russell Sage Foundations, 1992, 104s

¹⁷⁵ SEN, Amartya. *Capability and Well-Being*. In: Nussbaum, M., Sen, A. *The Quality of Life*. Oxford: Oxford Scholarship, 1993.472s.

¹⁷⁶ Tamtéž, str. 154

¹⁷⁷ SEN, Amartya. *Human Rights and Capabilities*. *Journal of Human Development*, 2005, roč. 6, č. 2, 2005, str.151-166

První se zajímá o to, čeho je jednotlivce schopný dosáhnout a svoboda se zabývá reálnou příležitostí, kterou máme k dosahování toho, čeho si ceníme¹⁷⁸“. Hlavní důraz v diskutovaném přístupu je kladen na to, čeho jsou jedinci schopni dosáhnout. Oporu nachází v morální filozofii. Způsobnost je právo nebo nárok plynoucí z lidských práv¹⁷⁹. Lidská práva nahlížíme jako práva k určitým svobodám. Způsobnost se prezentuje jako určitý druh svobody. Je to příležitost dosáhnout hodnotného souboru fungování, tedy toho, co je schopný udělat nebo čím je schopný být. Amartya Sen se na rozdíl od svých následovníků vyhýbá vytváření jakéhokoliv seznamu základních způsobností, které náleží každému jednotlivci. Kategorizace konceptu by vedla ke stagnaci ekonomického vývoje¹⁸⁰. Skutečností zůstává, že informační základ tvořený daty o fungování je elegantnějším základem hodnocení kvality života a ekonomického vývoje než alternativy jako individuální užitek a majetek.

5.1 Utilitarismus vs. Přístup způsobností

Přístup způsobností vyvíjí Sen jako alternativu vůči ekonomii blahobytu založené na utilitarismu. Porovnání základních rozdílů mezi utilitaristickým hodnocením blahobytu a pojetím blahobytu v přístupu způsobností vysvětlí některé fundamentální znaky sledovaného přístupu. Přístup způsobností rozšiřuje pohled na ekonomii blahobytu za hranici tradičně vymezeného prostoru a implementuje etický aspekt do procesu hodnocení blahobytu. Přístup způsobností se vymezuje vůči utilitarismu i moderní filozofické teorii spravedlnosti Johna Rawlse. „Je pravděpodobné, že v těchto strukturách chybí nějaký pojem zahrnující základní způsobnosti: tedy způsobnosti člověka k základním aktivitám¹⁸¹“.

Utilitaristické pojetí vidí hodnotu pouze v individuálním užitku, který je definován v rámci psychického stavu v podobě uspokojení, štěstí nebo tužeb.

¹⁷⁸ ROBEYNS, I., CROCKER, D. Capability and Agency. In: MORRIS, Ch. *Amartya Sen*. 1. vyd. Cambridge University Press, 2010. str. 75.

¹⁷⁹ SEN, Amartya. Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development*, 2005, roč. 6, č. 2, 2005, str. 155.

¹⁸⁰ Tamtéž str. 160.

¹⁸¹ SEN, Amartya. Equality of What? In: *The Tanner Lectures on Human Values*. 1. vyd. New York: Cambridge University Press, 1983. str. 24.

Utilitaristické pojetí blahobytu charakterizujeme Sen třemi znaky. První znak, konsekvencialismus, hodnotí rozhodnutí na základě výsledného stavu. Welfarismus je druhým znakem a hodnotí stav věci jako funkci informací o užitku týkajících se tohoto stavu. Poslední znak je komplexní klasifikace. Vyžaduje, aby informace o užitku týkající jakéhokoli stavu byla hodnocena pouze na základě sumy užitků v rámci daného stavu¹⁸².

Známé přístupy k měření blahobytu v soudobé ekonomii existují ve čtyřech podobách, jež Amartya Sen kritizuje. Prvně se jedná o měření individuálního blahobytu reálným příjmem jednotlivce jako tržní hodnoty zboží, které jednotlivec spotřebuje. Další tři přístupy k hodnocení blahobytu se odvíjejí od utilitaristického tradičního myšlení. Základním kritériem je užitek, který je interpretován v různých formách. Interpretujeme ho podle učiněných voleb, na základě štěstí nebo podle míry naplnění tužeb¹⁸³. Sen v publikaci *Capabilities and Commodities* kritizuje všechny tři utilitaristické přístupy k měření osobního blahobytu.

Interpretace zhodnocení osobního blahobytu na základě užitku ve smyslu míry štěstí nebo naplnění tužeb je neadekvátní, protože vnímání štěstí je subjektivní. Například, člověk žijící v extrémní chudobě může pociťovat štěstí ve stejné míře jako člověk, který žije ve větším pohodlí. Avšak i přesto je úroveň blahobytů každého z těchto dvou osob jiná. Při hodnocení blahobytu jednotlivce bychom neměli sledovat spotřebu nebo pocit štěstí, který jednotlivce zažívá¹⁸⁴. Kritika se tedy soustřeďuje na tradiční pojetí ekonomie blahobytu, která obvykle slučuje blahobyt s bohatstvím jakým je například příjem nebo majetek nebo s užitekem, což je například štěstí nebo naplnění tužeb.

Senova kritika utilitaristického pojetí blahobytu dále směřuje k nedostatečné informační základně. Přístup způsobilostí liší od utilitaristického pojetí blahobytu ve vytvořeném prostoru pro hodnocení souborů *dělán*í a *bytí*, které mají význam samy o sobě.

¹⁸² SEN, Amartya. *Etika a ekonomie* 1.vyd. Překlad Antonín Kříž. Praha: Vyšehrad, 2002, str. 54

¹⁸³ SEN, Amartya. *Commodities and Capabilities*. 1. vyd. New York: Oxford University Press, 1999, str. 43

¹⁸⁴ Tamtéž str. 50

5.2 Charakteristika přístupu způsobilostí

Přístup způsobilostí se představuje jako alternativa k známým přístupům k měření blahobytu. Příjem, statky nebo majetek by neměly být kritériem pro hodnocení blahobytu. Například fyzicky postižený jedinec může disponovat stejným příjmem nebo majetkem jako ostatní, a přesto kvůli svému postižení nebo neschopnosti využívat majetku naplno dosáhne nižší úrovně blahobytu než fyzicky zdravý jedinec¹⁸⁵. Hledáme veličinu, která lépe vystihuje podmínky pro vyhodnocení lidského blahobytu.

Nový přístup představuje hodnocení lidského blahobytu z hlediska hodnocení tzv. souboru fungování. Fungování je soubor toho, co je daný jedinec schopen být a dělat. Při revizi přístupu způsobilosti a jeho normativního rámce bereme v úvahu data, která se liší od dat obecně využívaných k hodnocení blahobytu. Relevantní informace jsou v tomto přístupu informace o fungování a způsobilostech. Přístup způsobilostí má za cíl poskytovat vědecký rámec pro hodnocení lidského blahobytu s ohledem na etické motivace za lidským jednáním. Etické hledisko je zakotveno v přístupu způsobilostí, protože nástroj bere ohled na etické kategorie jako spravedlnost a svoboda. Amartya Sen vytvořil teoretický rámec, který je přímo spojen s lidskými schopnostmi dosahovat zvolené životní úrovně a svobody. Amartya Sen v rámci přístupu způsobilostí vytváří následující hierarchii:

Zboží → Charakteristiky → Způsobilost → Užitek (štěstí)¹⁸⁶

Rozdíl mezi Amartyou Senem a ekonomů školy ekonomie blahobytu je takový, že Sen vyžadoval výše graficky zobrazenou posloupnost veličin pro růst blahobytu. Významná je třetí kategorie, způsobilosti k fungování. Blíží se nejvíce pohledu na hodnocení životních podmínek.

¹⁸⁵ DESWARE. The Capability Approach as a Human Development Paradigm and Its Critiques. Department of Economics and Business, University of the Azores. Str. 2. [online][cit. 2014-10-20] Dostupné online z: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c11/e1-20-39.pdf>

¹⁸⁶ ATKINSON, A. B. *The Contributions of Amartya Sen to Welfare Economics*. [online]. 1999, str. 18 [cit. 2014-11-04]. Dostupné z: http://econpapers.repec.org/article/blascandj/v_3a101_3ay_3a1999_3ai_3a2_3ap_3a173-90.htm.

5.2.1 Fungování

Fungování je soubor stavů, které charakterizují jednotlivce, činnosti, které může provozovat. Stavby se liší od jednoduchých jako bydlení až po komplexní jako politická angažovanost. Fungování popisuje schopnost „fungování“ jednotlivce, která zahrnuje schopnosti fyzické, intelektuální nebo sociální. Soubor fungování je jednou částí souboru tvořícího blahobyt jednotlivce. Východiskem pro fungování je svoboda jednotlivce nebo reálné příležitosti k dosažení souboru fungování. *Fungování*¹⁸⁷ je dosažení nějakého stavu, ve kterém jsme schopni něčím být a něco dělat. Dosažení určitého souboru fungování znamená například stav, ve kterém přijímáme adekvátní příjem potravy nebo máme přístup k lékařské péči. Život je nahlížen jako: „*trvajících soubor souvisejících fungování, které se skládají z bytí a dělání*“¹⁸⁸.

Konkrétně, být dobře *najezený* je fungování. Stav bytí, který nastane po konzumaci jídla a zvyšuje užitek. Formulace hodnocení blahobytu tímto způsobem se odklání od konvenčního přístupu ekonomie blahobytu. Obecně v ekonomii blahobytu je osobní blahobyt vyhodnocen na základě naplnění osobních preferencí a následně je společenský blahobyt tvořen jako agregátní soubor blahobytů jednotlivců¹⁸⁹.

5.2.2 Způsobilost

Ustanovení souboru fungování je závislé na fundamentálnějším termínu způsobilost, který je charakterizovaný jako potenciál k fungování¹⁹⁰. Reálné příležitosti a svobody jsou v Senově terminologii označeny jako způsobilosti. Podle Senova přístupu způsobilostí je nutné lidský blahobyt hodnotit mimo jiné na základě způsobilostí k dosahování souboru fungování, popsanych jako skutečných příležitostí k vykonávání činností nebo aktivit, které lidé chtějí vykonávat a které jim zajišťují,

¹⁸⁷ Vlastní překlad: „Functionings“

¹⁸⁸ SEN, Amartya. *Inequality Reexamined*. 1. vyd. Oxford University Press, 1997, str. 39-54

¹⁸⁹ Tamtéž

¹⁹⁰ DESWARE. The Capability Approach as Human Development Paradigm and Its Critiques. Department of Economics and Business, University of Azores, str. 3 [online]. [2014-10-11]. Dostupné online z: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c11/e1-20-39.pdf>

aby se staly tím, kým chtějí být¹⁹¹. Způsobilsto vyjadřuje schopnost jedince dosahovat nějakých souborů fungování.

Způsobilsto je primárním odrazem svobod, které člověk má k dosažení hodnotných fungování. Zaměřuje se přímo na svobodu jako takovou než na prostředky k dosažení svobody. Soubor individuálních způsobilsto je ústřední součástí relevantní informační základny pro hodnocení souboru způsobilsto k dosahování fungování, potažmo blahobytu. Tím se odlišuje od ostatních přístupů, které užívají jako informační základnu osobní užitek nebo příjem. Způsobilsto člověka reflektuje alternativní kombinace fungování, kterých může jedinec dosáhnout. Kvalita života je hodnocena z hlediska způsobilsto dosáhnout hodnotných fungování. Svoboda žít určitým stylem je reflektována v přístupu způsobilsto. Způsobilsto jedince závisí na různých faktorech, které zahrnují mimo jiné i charakterové vlastnosti a sociální podmínky. Lidské způsobilsto tvoří důležitou součást individuální svobody. Svoboda je problematický koncept náležící spíše do oblasti politické filozofie, a tato problematika přesahuje zájem této práce. Způsobilsto k fungování je soubor rozmanitých fungování, kterých může člověk dosáhnout. Způsobilsto je tedy soubor vektorů fungování a odráží svobodu jedince k tomu vést vybraný styl života. Způsobilsto odkazují ke svobodě jedince zvolit si soubor fungování zahrnující to, čeho člověk může dosáhnout. Sen demonstruje myšlenku na příkladu s kolem:

„Kolo je zboží. Má několik možností využití, ale soustředíme se pouze na jednu konkrétní, a to je funkce kola jako dopravního prostředku. Vlastnictví kola dává osobě schopnost pohybu, jaké by bez kola nedosáhla. Tedy, funkce kola jako dopravního prostředku dává osobě způsobilsto k pohybu, které by bez kola nedosáhla¹⁹².“

Způsobilsto může vytvářet užitek, ale způsobilsto k fungování je nejbližší měřitelnou veličinou k zhodnocení životních podmínek. Způsobilsto k fungování odráží rozmanité kombinace fungování (bytí a dělán), kterých jedinec může dosáhnout. Způsobilsto je soubor vektorů fungování. Představme si rozpočet jedince, který zahrnuje svobodu jedince koupit určitý spotřební koš.

¹⁹¹ SEN, Amartya. Well-Being, Agency and Freedom: The Dewey Lectures. *The Journal of Philosophy*. 1985. roč. 82, č. 4, str. 197

¹⁹² SEN, Amartya. *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. 1. vyd. Oxford Scholarship, 1983. str. 160

Blahobyt jedince závisí na povaze jeho bytí, například na dosaženém souboru fungování. Závažnost způsobilostí jedince ve vztahu k jeho blahobytu vyplývá ze dvou odlišných, ale propojených úvah. Za prvé, jestliže dosažený soubor fungování tvoří blahobyt jednotlivce, tak potom způsobilost k dosažení fungování tvoří svobodu jednotlivce ve formě skutečných příležitostí k dosažení blahobytu. Označená svoboda k dosažení blahobytu nese etický význam pro hodnocení blahobytu. Svoboda zahrnující příležitosti jednotlivce k dosažení hodnotného blahobytu musí být brány v úvahu minimálně pro svou instrumentální roli. Druhá úvaha vztahu blahobytu a způsobilosti existuje ve formě závislosti dosaženého blahobytu na způsobilosti k fungování. Jedná se o samotný proces výběru mezi hodnotnými volbami. Z hlediska přiznané hodnoty samotné možnosti výběru přispívá způsobilost přímo zvyšování blahobytu. Soubor způsobilostí podává informaci o rozmanitých souborech fungování, které jsou ve výběru jedince. Dokud je fungování zásadní veličinou pro dosahování blahobytu, tak způsobilost odráží svobodu jednotlivce dosáhnout blahobytu.

5.3 Index lidského rozvoje

V úvodu diplomové práce jsme zmínili, že i přes akademickou povahu práce Amartyi Sena, nachází jeho praktické myšlenky uplatnění v praxi. Nejčastěji citovaný je příspěvek přístupu způsobilostí k praktickému hodnocení životních podmínek jednotlivců. Rozvojový program Organizace spojených národů¹⁹³ vyhodnocuje oblast lidského rozvoje zemí světa. K měření blahobytu jednotlivců v různých zemích využívá nástroje Index lidského rozvoje¹⁹⁴ (dále jen HDI). Amartya Sen nevytvořil HDI samostatně, ale jeho příspěvky v oblasti rozvojové ekonomie a poznatky z ekonomie blahobytu položily základy pro jeho konstrukci. HDI přijímá kritérium k hodnocení blahobytu v podobě schopností lidí dosahovat fungování. Nutnost vytvoření nástroje vyplynula ze situace, kdy dvě země se stejnou hodnotou HDP na obyvatele, vykazovaly jiné výsledky z hlediska lidského rozvoje. HDI je soustavou několika měření úrovní dosaženého úspěchu v klíčových oblastech lidského rozvoje.

¹⁹³ *United Nations Development Programme*

¹⁹⁴ *Human Development Index*

HDI se poprvé objevil jako ukazatel v roce 1990 s cílem poskytnout vyšší výpovědní hodnotu a zprávu o stavu kvality života v různých zemích. Index je založený na Senově přístupu způsobilostí. Uděluje jednotlivci svobodu k výběru druhu života, který chce jednatlivec žít. Nejzákladnější způsobilosti pro rozvoj životních podmínek jednotlivce jsou podle Rozvojového programu Organizace spojených národů následující proměnné: vést dlouhý a zdravý život, získat znalosti a dosáhnout prostředků k zajištění slušné životní úrovně¹⁹⁵. Zpráva o lidském rozvoji se kromě hodnocení uvedených základních možností k lidskému rozvoji zabývá každoročně specifickým tématem. Například v roce 2011 byl tématem Zprávy o lidském rozvoji: Udržitelný rozvoj a rovnost¹⁹⁶.

Přístup způsobilostí hodnotí politiku na základě dopadu na způsobilosti jednotlivců stejně jako na základě dopadu na jejich reálný soubor fungování. Ptáme se, jestli jsou lidé schopni dosáhnout stavu dobrého zdraví, a jestli mají prostředky nebo zdroje nezbytné pro tyto způsobilosti jakými jsou například čistá voda, hygienické podmínky, přístup k lékařské péči. Pro některé ze jmenovaných způsobilostí je nezbytným vstupem dostatečné financování, ekonomická produkce nebo politické praktiky dané země. Index lidského rozvoje vznikl, aby zdůraznil, že lidé a jejich způsobilosti by měly být základní kritéria pro posouzení rozvoje země. Hlavní myšlenka je založena na faktu, že rozvoj země je nahlížen v širší perspektivě. Zahrnuje větší množství proměnných. Index je sumou průměru dosažených stavů v klíčových oblastech lidského rozvoje.

Index lidského rozvoje je potom průměrem popsaných složek. Výsledek prezentuje úroveň lidského rozvoje a to následovně. Státy s vysokou úrovní lidského rozvoje přesahují hodnotu 0,8. Státy se střední úrovní lidského rozvoje se pohybují ve výsledku mezi hodnotami 0,5 – 0,799. Státy s nízkou úrovní lidského rozvoje mají index lidského rozvoje v hodnotě nižší než 0,5¹⁹⁷.

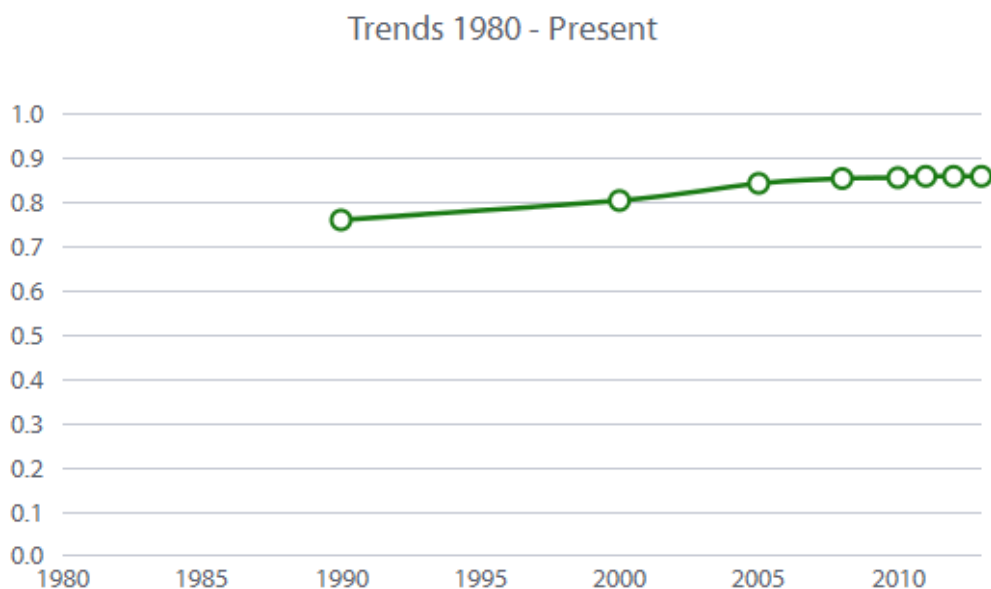
¹⁹⁵ *Centrum pro otázky životního prostředí UK*. [online]. Praha: 2014 [cit.2014-11-18]. Dostupné z: <http://www.czp.cuni.cz/czp/index.php/cz/>

¹⁹⁶¹⁹⁶ *United Nations Development Programme: Human Development Reports* [online] UNDP: 2014 [cit.2014-11-15.] Dostupné z: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

¹⁹⁷ Tamtéž

Pro ilustraci popsaného teoretického rámce přístupu způsobilostí a jeho praktické aplikace do nástroje rozvojové ekonomie Indexu lidského rozvoje je níže uvedena tabulka mapující vývoj hodnoty Indexu v České republice.

Graf 1: Vývoj HDI v České republice

Pramen: Human Development Indicators

Graf představuje vývoj hodnoty Indexu lidského rozvoje v České republice od roku 1990 až do roku 2013. Na grafu pozorujeme vzestupný vývoj hodnoty lidského rozvoje v naší republice. První měření proběhlo v roce 1990, kdy byl index zaveden a pro Českou republiku měl hodnotu 0,762. Dle výše uvedeného dělení tedy spadala ČR do kategorie země se střední úrovní dosaženého lidského rozvoje. Překročení hranice 0,8, tedy vstup do kategorie států s vysokým stupněm rozvoje nastalo v roce 2000. Od té doby se ČR pohybuje v podobných hodnotách s mírným vzestupem hodnoty. Poslední tři měření dokonce ukazují stejnou hodnotu 0,861, se kterou se Česká republika řadí na 28. místo v pořadí zemí hodnocených Indexem lidského rozvoje¹⁹⁸.

¹⁹⁸ *United Nations Development Programme: Human Development Reports* [online] UNDP: 2014 [cit. 15.11.2014] Dostupné z: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

Tabulka 1: Vývoj HDI v České republice 2010-2013

	2010	2011	2012	2013
Česká republika	0,858	0,861	0,861	0,861

Pramen: Human Development Reports 2010-2013

Tabulka 1 představuje hodnoty Indexu lidského rozvoje pro Českou republiku v posledních čtyřech letech. Index je složen ze tří komponentů popsaných v úvodu podkapitoly. První komponent, očekávaná délka života je v České republice 77,69 let. Součástí druhého komponentu je průměrná délka vzdělávání, která má hodnotu 12,32 let. Důchodová složka HDI ve formě HNP na obyvatele je na hodnotě 24 534, 55 \$¹⁹⁹.

Pro doplnění zmíníme, že vyhodnocování životní úrovně jednotlivců podléhá kromě Indexu lidského rozvoje dále Indexu genderové nerovnosti, hodnocení míry zaměstnanosti obyvatel státu nebo míře populace bez domova²⁰⁰.

5.4 Shrnutí

Přístup způsobilostí je hodnotící přístup. Soustředí se na informace, které potřebujeme pro posouzení blahobytu jednotlivce. Přístup shledáváme z etického hlediska vyhovujícím, protože informace, se kterými pracuje, se nezaměřují pouze na užitek. Sen identifikuje tyto vyloučené informace jako informace vyplývající z fyzického stavu jednotlivce, společenských nebo morálních principů jako lidská práva.

Přístup způsobilostí se zabývá s hodnocením skutečné schopnosti jednotlivce dosahovat rozmanitých fungování jako součástí života. Součástí přístupu způsobilostí je termín *fungování*. Fungování reprezentuje části stavu člověka – konkrétně rozmanité věci, které může dělat a kterými může být v životě. Některá fungování jsou velice elementární, jako mít adekvátní příjem potravy, mít dobrý zdravotní stav. Další

¹⁹⁹ Human Development Indicators. Czech Republic. *United Nations Development Programme* [online]. 2014 [cit.2014-20-11]. Dostupné: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/CZE>

²⁰⁰ Tamtéž

fungování můžou mít mnohem komplexnější povahu a zároveň být stejně vysoce hodnoceny společnostmi jako první uvedené.

V kontextu některých ekonomických analýz, že při analýze extrémní chudoby v rozvojových zemích můžeme dosahovat hodnotných stavů bytí a dělání s relativně malým počtem souborů fungování a korespondujících způsobilostí. Přirozeně se jedná například o přístup k pitné vodě, mít přístřešek, vyhnout se předčasnému úmrtí apod. Při ekonomické analýze ekonomicky vyspělejších zemí je seznam fungování delší a rozmanitější. Soubor fungování jedince relevantní pro blahobyt se různí. I přesto, že zvýšení příjmu, ekonomický růst spojený s rozvojem zboží a služeb je důležitý pro ekonomický vývoj, tak bohatství není jenom to jediné, co hledáme²⁰¹. Blahobyt jedince v tomto přístupu nahlížíme z hlediska kvality samotného bytí.

²⁰¹ DESWARE. The Capability Approach as a Human Development Paradigm and Its Critiques. Department of Economics and Business, University of the Azores. str. 4 [online][cit. 2014-04-11] Dostupné online z: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c11/e1-20-39.pdf>

ZÁVĚR

V této diplomové práci jsme v obecné rovině podrobili analýze vztah etiky a ekonomie. Ukázali jsme, že přes kritické stanovisko soudobé ekonomické teorie charakteristické pozitivním přístupem, je téma vlivu etiky na ekonomii relevantní. Tvrzení jsme založili na přijetí normativního přístupu v ekonomii, jež připouští hodnotící soudy při posuzování ekonomické situace. Zároveň jsme prokázali, že normativní přístup v sobě nese aspekt etického hlediska.

Prosazování vlivu etiky na ekonomii je centrálním zájmem nositele Ceny Švédské národní banky za rozvoj ekonomické vědy Amartyi Sena. Přínos ekonoma je významný zejména v oblasti ekonomie blahobytu a hodnocení lidského rozvoje. Vycházeli jsme poznatků založených na relevantních zdrojích z ekonomické teorie a ekonomického myšlení Amartyi Sena. V úvodní části diplomové práce jsme vymezili tři zásadní východiska pro jeho práci. Jednalo se o představení fundamentálních myšlenek etiky a demonstrace jejich provázanosti s ekonomickou teorií. Z provedené analýzy základních etických kategorií vyplynulo, že etika a ekonomická věda mají společný zájem v charakteristice a predikci skutečného lidského chování. Druhým východiskem je s etikou provázaný normativní přístup, který poskytl nástroje pro ukotvení ekonomického myšlení Amartyi Sena v teorii. Ekonomie blahobytu jako třetí východisko je oblastí Senova výzkumu a aplikace teoretických konceptů. Historický přehled základních tendencí vymezil prostor pro ústřední téma, kterým je ekonomický blahobyt jednotlivce.

Jedním z cílů diplomové práce bylo využití etického hlediska motivace při posuzování ekonomického chování jednotlivců a následného vlivu na ekonomickou realitu. Ve třetí kapitole *Model racionálního člověka* jsme analyzovali typické znaky člověka ekonomického, užívaného při vysvětlení skutečného chování jednotlivce v soudobé ekonomii. Charakteristiky jako sledování vlastního zájmu, maximalizování vlastního užitku a konzistence volby jsme podrobili kritice z etického hlediska tak jak jej chápe Amartya Sen. Snažili jsme se primárně poukázat na nedostatky modelu racionálního člověka. Z analýzy vyplynulo zjištění, že lidé nahrazují sledování vlastního

zájmu jinými hodnotami a porušují vzor konzistence v učiněných volbách. Cokoliv jiného než maximalizace vlastního užítku v ekonomické situaci se jeví iracionální.

Závěrečná část diplomové práce se soustředila na dva praktické koncepty Amartyi Sena. Z užitého ekonomického hlediska motivace jako základního hlediska zavedeného Amartyou Senem se projevil problematicky koncept člověka racionálního, standardně využívaného pro charakteristiku skutečného lidského chování. Etické hledisko motivace pro skutečné lidské chování v ekonomických situacích aplikované na znaky člověka ekonomického potvrdilo neúplnost užívaného modelu. Pro překročení propasti mezi etickým hlediskem a soudobou ekonomickou teorií byl představen koncept závazku. Závazek kompletuje dimenzi modelu racionálního člověka o dílčí prvek, který se vyznačuje chováním přesahujícím zvyšování vlastního blahobytu. Jednotlivci jednající motivovaní závazkem při svém jednání volí možnosti, které mohou snížit jejich vlastní blahobyty. Příkladem pro takové oblasti je například ochrana životního prostředí nebo motivace pracovníků na základě jiných hodnot, než je ekonomický profit.

Poslední kapitola se věnuje přístupu způsobilostí, který byl vytvořen na základě teorie Amartyi Sena. Alternativní přístup k hodnocení lidského blahobytu se zaměřuje místo maximalizace vlastního blahobytu na konkrétní způsobilosti jedince k dosahování určitých stavů bytí a fungování, které jsou klíčové pro zvyšování vlastního blahobytu. Přístup způsobilostí je charakteristický svým důrazem na etické kategorie svobody a spravedlnosti, které vnáší do ekonomie etické hledisko. Popsaný přístup je základem pro konstrukci Indexu lidského rozvoje užívaného v oblasti hodnocení rozvoje životní úrovně. V souvislosti s Indexem lidského rozvoje jsme provedli krátkou analýzu stavu lidského rozvoje v České republice.

RESUMÉ

Ce mémoire s'occupe de la relation entre l'éthique et l'économie. Nous avons montré que l'influence de l'éthique à l'économie est bien pertinente. L'affirmation est basée sur l'approche normative de l'économie que admetts l'utilisation des jugements morales sur le comportement de l'homme. L'approche normative autant comprend l'aspect éthique.

Amartya Sen s'efforce de faire l'influence de l'éthique sur l'économie une partie importante de la pensée économique. La contribution d'Amartya Sen à l'économie comprend la contribution à l'économie du bien-être. Introduction présente les trois point de départ pour la pensée économique de Sen. Le premier est la discipline l'éthique. Nous avons présentée les tendances principales de l'éthique. Le deuxième est l'approche normative que nous permetts de exercer les jugements morales sur l'économie. Le troisième est l'économie du bien-être que explique le sujet principale du bien-être économique du humain.

Le but du mémoire était l'application l'aspect de la motivation éthique sur le comportement de l'humain dans le situations économiques. Nous avons critiqué des attributs de l'homme rationel. La poursuite de son propre intérêt, la maximisation de son utilité, la consistance du choix ne correspondent pas au comportement des hommes en réalité.

Amartya Sen établit le nouvel concept de l'obligation en économie. Cela est une nouvelle dimension qui comporte l'aspect éthique en expliquant le comportement de l'homme. En plus Sen installe l'approche des capabilités que présente le nouvel point du vue sur les opportunités que l'homme dispose dans la vie.

ANOTACE

Katedra aplikované ekonomie

magisterská diplomová práce

Autorka: Michaela Židková

Studijní obor: Odborná francouzština pro hospodářskou praxi

Název diplomové práce: Vliv etiky na ekonomické myšlení Amartyi Sena

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Jiří Řezník, Ph.D.

Počet znaků: 142 269

Klíčová slova: ekonomický blahobyt, etika, Amartya Sen, přístup způsobilostí, závazek

ANOTACE DIPLOMOVÉ PRÁCE

Diplomová práce se zabývá obecným vztahem etiky a ekonomie. Myšlenka je založena na základě ekonomického myšlení Amartyi Sena, který prosazuje ustanovení vlivu etiky na ekonomii. V obecném úvodu za pomoci normativního přístupu práce představuje hlavní tendence etiky a ekonomie blahobytu jako východisek pro Amartyu Sena. Skrze kritiku racionálního modelu člověka - homo oeconomicus, je ustanovena nová dimenze pro popis skutečného lidského chování a postupů k hodnocení ekonomického blahobytu jednotlivce. Závěrečná část práce se věnuje představení Senových konceptů závazku a přístupu způsobilostí.

SEZNAM LITERATURY

Použitá literatura

- ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. 1. vyd. Praha: České katolické nakladatelství Zvon, 1994. 293s. ISBN: 8071131113
- ARISTOTELES. *Etika Nikomachova*. 2. Vyd. Praha: P. Rezek, 1996. 226s. ISBN: 9788086207353.
- ATKINSON, A. B. *The Contributions of Amartya Sen to Welfare Economics*. [online]. 1999. Dostupné z: <http://econpapers.repec.org/article/blascandj/v_3a101_3ay_3a1999_3ai_3a2_3ap_3a173-90.htm>.
- BASU, K., KANBUR, R. *Arguments For a Better World: Essays in Honor of Amartya Sen*. 1. vyd. Oxford: Oxford University Press, 2009, 640s. ISBN – 9780199239993
- CLARK, David. *The Capability Approach: Its Development, Critiques and Recent Advances*. [online]. Dostupné z: <http://www.gprg.org/pubs/workingpapers/pdfs/gprg-wps-032.pdf>
- DRLÍK, P. *Ekonomie blahobytu a její současný význam pro ekonomickou teorii*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Ekonomicko-správní fakulta
- DŽBÁNKOVÁ, Zuzana. Etické aspekty ekonomického prostředí ČR v procesu připojování k EU. *Marathon* [online]. 2003, roč. 6, č. 49. Dostupné z: <http://www.valencik.cz/marathon/03/mar030601.htm>
- EDGEWORTH, Francis.Ysidro. *Mathematical Psychics*. London: C. Kegan Paul&Co. Paternoster Square, 1881, 79s. ISBN: 0792342003
- ETZIONI A. *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995, 243s. ISBN: 80-85865-19-X
- GOTOH, R., DUMOUCHEL, P. *Against Injustice: The New Economics of Amartya Sen*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 328s. ISBN: 978-0521899598
- HOLMAN, R. *Ekonomie*. . 4. vyd. Praha: C.H. Beck, 2005. 710 s. ISBN 80-7179-891-6
- HAUSMAN, D. *The Philosophy of Economics: An Anthology*. New York: Cambridge Univerisity Press, 2007,536s. ISBN: 978-0-511-37141-7

- KADLEC, Vojtěch. *Utilitarismus*. [online]. Brno: Filozofická Fakulta Masarykovy Univerzity. Katedra Filosofie. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/fil/etika/texty/utilitarismuskadlec.html>
- KLAUS, Václav, Robert HOLMAN, Jan ZHRADIL a Vladimír DLOUHÝ. *Ekonomika, právo a politika: sborník textů ze seminářů* [online]. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2000, 151s. ISBN 80-902-7952-X. Dostupné z: <http://cepin.cz/docs/dokumenty/sbornik04.pdf>
- KOVÁŘOVÁ, Eva. Paul. A. Samuelson : Teorie projevých preferencí a její využití v teorii indexů. *Ekonomická Revue*. [online] 2010, roč. 13. str. 137-144 ISSN 1212-3951
- MAITLAND, Ian. UMEZU, Mitsuhiro. An Evaluation of Japan's Stakeholder Capitalism. *Journal of Private Enterprise*. [online] 2006, roč. 21, č. 2. str. 131-164. Dostupné z: http://journal.apee.org/index.php?title=Spring2006_7
- MORRIS, Ch. *Amartya Sen*. 1. vyd. Cambridge University Press, 2010. 242s. ISBN: 9780521618069.
- NUSASBAUM, M., SEN, A. *The Quality of Life*. Oxford: Oxford Scholarship, 1993. 472s. ISBN-10: 0198287976
- LEE, Ian. Implications of Sen's Concept of Commitment for the Economic Understanding of the Corporation. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*. [online] 2008, roč. 21 ,č.1. Dostupné z: http://www.law.utoronto.ca/documents/lee/Commitment_CJLJ.pdf
- RICH, Artur. *Etika hospodářství I*. 1. vyd. Nakladatelství Oikoymenh, 1994. 248s. ISBN: 80-85241-67-1
- ROBBINS, Lionel. *An Essay on Nature and Significance*. 2. vyd. Překlad Praha: P. Rezek, 1996, 493 s. ISBN 10.2307/2342397.
- ROBEYNS, I., CROCKER, D. Capability and Agency. In: MORRIS, Ch. *Amartya Sen*. 1. vyd. Cambridge University Press, 2010. 242s. ISBN: 9780521618069.
- SEN, Amartya. *Etika a ekonomie*. 1.vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, 119 s. ISBN 80-702-1549-6.
- SEN, Amartya. *Collective Choice and Social Welfare*. 3.vyd. North Holland, 1984, 226s. ISBN: 0444851275
- SEN, Amartya. *On Economic Inequality*. 1.vyd. Oxford University Press, 1997, 280s. ISBN: 0198281935

- SEN, Amartya. *Inequality Reexamined*. 1. vyd. New York: Russell Sage Foundation, 1992, 104s. ISBN: 9780198289289
- SEN, Amartya. *Commodities and Capabilities*. 1. vyd. New York: Oxford University Press, 199. 104s. ISBN: 0195650387
- SEN, Amartya. *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. 1. vyd. Oxford: Oxford Scholarship, 1983. ISBN: 9780198284635
- SEN, Amartya: *Rationality and Freedom*. Cambridge: Harvard University Press. 2002. 752s. ISBN: 978-0674013513
- SEN, Amartya. Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory. *Philosophy & Public Affairs*. 1977, roč. 6, č. 4, str. 317-344
- SEN, Amartya. Why Exactly is Commitment Important For Rationality? *Economics and Philosophy*. 2005, roč. 0, č. 1, str. 5-14 .
- SEN, Amartya. Why We Should Preserve the Spotted Owl. *London Review of Books*. 2004. 5s. [online] Dostupné z: <http://www.lrb.co.uk/v26/n03/amartya-sen/why-we-should-preserve-the-spotted-owl>
- SEN, Amartya. Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development*, 2005, roč. 6, č. 2, 2005, str. 151-166 online z: http://www2.unicef.org/socialpolicy/files/Human_Rights_and_Capabilities.pdf
- SEN, Amartya. Well-Being, Agency and Freedom: The Dewey Lectures. *The Journal of Philosophy*. 1985. Roč. 82, č. 4. Str- 169-221
- SCHMID, H.B. Beyond Self-Goal Choice: Amartya Sen's Analysis of the Structure of Commitment and the Role of Shared Desires. *Economics & Philosophy*. 2005, 21/1, str. 51-63.
- SIRŮČEK, Pavel. Pojetí člověka a racionality v ekonomických teoriích. *Marathon*, [online] 2002, č. 39, s. 4-20. ISSN: 1211-8591 Dostupné z: <http://www.valencik.cz/marathon/>
- SIRŮČEK, Pavel. Krize nekončí. *Marathon* [online]. 2011, č. 100, str. 9-19. Dostupné z: <http://valencik.cz/marathon/doc/mar1101.pdf>
- SMITH, Adam. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Nové přeprac. vyd. opatřené margináliemi. Praha: Liberální institut, 2001, xv, 986 s. ISBN 80-863-8915-4.
- SMITH, Adam. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2005. ISBN 80-863-8938-3.

- SOJKA, Milan. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team, 2010, 541 s. ISBN 978-80-87109-21-2.
- STIGLER, George. Economics or Ethics? In: *The Tanner Lectures on Human Values*. 1.vyd. Salt Lake City: 1980, 49s. ISBN: 9780874801934.
- ŠIMEK, Vojtěch. Utilitarismus a optimalizace světa. [online]. Dostupné z: <http://simek.bigblogger.lidovky.cz/c/218169/Utilitarismus-a-optimalizace-sveta.html>
- ŠTĚRBA, R. *Normativní přístupy v dějinách ekonomických teorií od počátku formování ekonomické teorie do padesátých let 20. Století*. Brno, 2010. Rigorózní práce. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta. Katedra občanské výchovy.
- TUMOVÁ, Jana. *Etika a ekonomie: Bakalářská práce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, 2013. 59s. Vedoucí diplomové práce prof. Ing. Lubomír Mičoch CSc.
- VANĚK, J. *Problém společenských pravidel u F. A. von Hayeka*. [online]. 1999. Dostupné z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/history/vanek1.htm>.
- VOJÁČEK, O. *Ekonomie blahobytu*. [online]. 2007. Dostupné z: <http://nf.vse.cz/download/veda/workshops/blahobyty.pdf>

Zdroje webových stránek

- BUSINESS CENTER. Normativní ekonomie.[online]. Dostupné z: <http://business.center.cz/business/pojmy/p1527-normativni-ekonomie.aspx>
- BUSINESS CENTER. Pozitivní ekonomie [online]. Dostupné z: <http://business.center.cz/business/pojmy/p1526-pozitivni-ekonomie.aspx>
- *Centrum pro otázky životního prostředí UK*. [online]. Praha: 2014. Dostupné z: <http://www.czp.cuni.cz/czp/index.php/cz/>
- DESWARE. The Capability Approach as a Human Development Paradigm and Its Critiques. Department of Economics and Business, University of the Azores. [online] Dostupné z: <http://www.eolss.net/sample-chapters/c11/e1-20-39.pdf>

- Human Development Indicators. Czech Republic. *United Nations Development Programme* [online]. 2014. Dostupné z: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/CZE>

- SEN, Amartya. *Amartya Sen- Biographical*. [online]. The Official Website of the Nobel Prize. 1998. Dostupné z: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1998/sen-bio.html

- ŠIMEK, Vojtěch. Utilitarismus a optimalizace světa. [online]. Dostupné z: <http://simek.bigblogger.lidovky.cz/c/218169/Utilitarismus-a-optimalizace-sveta.html>

- Teologická fakulta Jihočeské univerzity. Co je filosofická etika. In: <http://.tf.jcu.cz> [online]. Dostupné z: <http://www.tf.jcu.cz/getfile/74e6538d667f45ad>

- *United Nations Development Programme: Human Development Reports* [online] UNDP: 2014. Dostupné z: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Vývoj HDI v České republice.....	64
--	----

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Vývoj HDI v České republice 2010-2013.....	65
---	----